

AQÍLXAN IBRAHIMOV, KALMURZA KURBANOV

MUZÍKA

4-klass ushin sabaqlıq

Qayta islangen hám tolıqtırılğan 7-basilimı

Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliqi tárepinen baspağa usınılğan

Óafur Óulam atındağı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi
Tashkent – 2020

UOK 78 (075)
KBK 85.31ya71

I-32

Pikir bildiriwshiler:

G. Ğaniyeva – Respublikalıq Bilimlendiriw orayınıń ámeliy pánler bólimi metodisti.

Sh. Hakimova – Tashkent qalası, Chilanzar rayonu, 281-sanlı mekteptiń muzıka mádeniyatı pání muğallimi.

Qaraqalpaqsha awdarmanıń juwaplı redaktori:

S. Tajetdinova – Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikaları Xalıq bilimlendiriw aǵlası, NMPI «Muzıkalıq tálim» kafedrası docenti.

Respublika maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

Ibrahimov A., Kurbanov K.

Muzıka: 4-klass ushın sabaqlıq /avtorl.: A.Ibrahimov, K.Kurbanov. – Qayta isengen hám tolıqtırılǵan 7-basilımı. – T.: Ğafur Ğulam atındaǵı baspa-poligrafıyalıq dóretiwshilik úyi, 2020. – 112 b.

UOK 78 (075)
KBK 85.31ya71

ISBN 978-9943-6112-4-5

- © A.Ibrahimov, K.Kurbanov
- © Ğafur Ğulam atındaǵı baspa-poligrafıyalıq dóretiwshilik úyi, 2007-2020
- Qaraqalpaqsha awdarma
- © «Bilim» baspası, 2007-2020

SÓZ BASÍ

Áziz oqıwshı! Hár bir xalıqtıń ózine tán qosıq hám namaları, terme menen jırları, bir sóz benen aytqanda, milliy muzıkası boladı. Xalıq naması kóp hám uzaq ásirlik sınavlardan ótken hám qálbimiz tórinen orın alǵan ruwxıy baylıǵımız.

Hár túrli saz-ásbaplarımız hám olarda shertiletuǵın milliy namalarımız bolsa mine usınday ruwxıy baylıqtıń ajıralmas bólegi bolıp esaplanadı.

Qolıńızdaǵı sabaqlıq sizlerge sonday ruwxıy gózzalıq hám baylıqlardan ráhátleniw maqsetinde jazılǵan.

Bunda xalıqımızdıń turmıs tárizi, miynet jolı hám hár túrli bayramları menen baylanıslı qosıqları, milliy saz-ásbapları haqqındaǵı maǵlıwmatlar menen tanısasız, ájayıp nama-qosıqların tıńlaysız, olardan ayırım qosıqlardı aytıwdı úyrenesiz. Sonday-aq, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kompozitorlarınıń siz oqıwshılar ushın dóretken qosıqları menen tanısasız.

Sabaqlıqta qollanılǵan tómendegi shártli belgilerdi eslep qalıń:

 – muzıka tıńlaw;

 – dawıstı sazlaw shınıǵıwları;

 – qosıq aytıw;

 – notaǵa qarap aytıw;

– óz betinshe oqıw;

– sorawlar hám;

– muzıka sawatı;

– QR kod.

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASINIŇ MÁMLEKETLIK GIMNI

Abdulla Aripov sózi

Mutal (Mutavakkil) Burxanov
muzikasi

Saltanatlı

1. Ser - qu - yosh, hur o' - kam, el -
ga baxt, na-jot, Sen o' - zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-ri-
bon! Meh-ri - bon! Yash-na- gay to a-bad il -
mu fan, i - jod, Shuh-ra-ting por - la- sin to-ki bor ja-
hon! Ol- tin bu vo- diy-lar - jon O'z - be - kis -
ton, Aj-dod-lar mar-do-na ru - hi sen-ga yor! U- lug'
xalq qud- ra-ti jo'sh ur- gan za-mon, O - lam- ni mah - li-yo ay - la-

1.
gan di - yor! *f* 2. Bag' - ri

2.
gan di - yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarat:

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqarat

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINIŇ MÁMLEKETLIK GIMNI

Ibrayim Yusupov sózi Najimaddin Muxameddinov muzikasi

Saltanatlı

Jáy - hun ja-ǵa - sın - da ós - ken bay - te-rek

Tú - bi bir sha-qa - sı miń bo- lar de - mek. Sen

son-day sa- ya - li qu - yash - li el - seń Ti -

nish-liq hám ıǵ - bal sen-de - gi ti - lek Diy - qan ba -

ba ná - pe-si bar je - rin-de Juw - san ań - qıp

kiy - ik qashar shó - lin - de Qa-ra-qal-pa - ǵs - tan

Qa-ra-qal-pa - ǵs - tan de - gen a - tır - di

Áw - lad - lar á - diw - ler jú - rek tó - rin -

de jú - rek tó - rin - de

Jayhun jağasında ósken bayterek,
 Túbi bir shaqası mıń bolar demek,
 Sen sonday sayalı, quyashlı elseń,
 Tınıshlıq hám iğbal sendegi tilek.

N a q ı r a t ı :

Diyqan baba nápesi bar jerinde,
 Juwsan ańqıp, kiyik qashar shólinde,
 «Qaraqalpaqstan» degen atıńdı,
 Áwladlar ádiwler júrek tórinde.

Aydın keleshekke shaqırar zaman,
 Mártlik miynet, bilim jetkerer oğan,
 Xalqıń bar azamat, dos hám miyirban,
 Erkin jaynap-jasnap, máńgi bol aman!

N a q ı r a t ı

BIRINSHI SHEREK

XALÍQ AYTÍM NAMALARÍ

1-sabaq. WATANÍMÍZDÍ JÍRLAYMÍZ

Óárezsiz Watanımız – Ózbekstan Respublikası hám Qaraqalpaqstan Respublikasında áyyemgi hám jańa zaman dástúrlerin ózinde qamtıǵan muzika kórkem óneri keń kólemde rawajlanıp barmaqta. Bunda xalıq muzika dóretiwshiligi

hám xalıq háweskerligi, awızeki klassikalıq muzikalıq miyrasımız, kompozitorlıq dóretiwshiligi hám de estradalıq muzika sıyaqlı qatlamlar payda boladı. Olardıń hárbiri ózine tán ózgesheligi hám milliy dástúrleri menen qádirli.

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kompozitorlari óárezsiz Watanımızdı jırlawshı kóplegen muzikalıq shıǵarmalardı dóretti. Búgin ana jurtıımızda jańlap turǵan sulıw ırǵaqlar milliy muzıkamızdıń dańqın dúnyaǵa jaymaqta. Bul boyınsha, ásirese, 1997-jıldan beri eski Samarqand qalasında hár eki jıldı bir márte turaqlı ótkerilip kiyatırǵan «Sharq taronalari» xalıqaralıq muzika festivalınıń áhmiyeti joqarı bolmaqta. Bul bayram múnásibetine baylanıslı biybaha

milliy muzikamız xalqaralıq saxnalarğa qaray jedel adımladı hám dúnya jámiyetshiligi húrmetine sazawar boldı. Búgingi kúnde, janajan diyarımızda jas áwladqa milliy hám dúnyajúzilik klassikalıq muzika tiykarında tálim-tárbiya beriw jolında áhmiyetli jumıslar ámelge asırılıp atırǵanlıǵı quwanışlı.

Ápiwayı muzikalıq formalar. Kuplet forması

Hárbir muzikalıq shıǵarma belgili bir dúziliske iye boladı. Onıń mine, sol dúzilisi muzikalıq forma dep ataladı. Muzikalıq formalar sol shıǵarmalardıń qaysı janrda dóretilgenligi hám úlken-kishiligine qarap hár túrli boladı. Eń ápiwayı muzikalıq formalardı xalıq qosıqlarında kóriwge boladı.

Xalıq qosıqları, ádette, kuplet formasında boladı. Bunday forma tórt qosıq qatarı hám olarǵa say tórt nama dúzilisinen quraladı. Buǵan «Oh, layli» hám de «Qánigeler bolamız» qosıqları mısál boladı. Sonday-aq, xalıq muzika dóretywshiliginde naqıratlı kuplet forması da kóplep ushırasıp, onda ózgermeli qosıq kupletleri arasında keletuǵın naqıratlar ózgermesten tákirarlanıp turadı. Bunday forma, ásirese, yalla janrındaǵı qosıqlarǵa tán bolıp esaplanadı.

1. Ápiwayı muzikalıq formalar qanday qosıqlarda ushırasadı?
2. Kuplet hám de naqıratlardıń ayırmashılıǵın aytıń?
3. Ózbekstan Respublikası mámleketlik gimniniń avtorları kimler?
4. Qaraqalpaqstan Respublikası mámleketlik gimniniń avtorları kimler?

2-3-sabaqlar. XALÍQ QOSÍQLARÍ. LAPAR

Lapar eki adam yamasa eki toparǵa bólingen kópshilik tárepinen aytısıw formasında atqarıladı. Bul jerde eki tárep izbe-iz «soraw-juwap» túrinde dúzilgen tórtlik taqmaqların aytadı. Ózbek xalqı arasında keń tarqalǵan «Oyijon», «Qaraqas» «Qilpillama» qusaǵan laparlar tap usınday aytımlarǵa jatadı. Balalardıń «Aq terek pe, kók terek» oyın-qosıǵı da laparǵa uqsaydı.

Geyde lapar aytqanda ayaq oyın xarakterindegi dáp ritmleri qollanıladı. Bunda geypara laparlardı atqarıwshılar gezekpe-gezek oyınǵa túsip, qosıq aytıwı da múmkin.

OYIJON

Janlı

Ózbek xalıq lapar-qosıǵı

O - yi - jon o - yi - jon - ey bosh- gi - nam og' -
riy - di - ya. Bosh - gi - nang - dan o - nang o'r - gil - sin
Ni-ma -lar- ga og' - riy - di - ey? Bo -zor - lar - da - bo'-
lar e - kan, Do' -kon - lar - da tu - rar e - kan,
A - na shu -ning o - ti i - pak ro' - mol O' -shan- ga og'-
riy - di - ya, O' -shan -ga og' - ri - sa - ya,
a - lam - jon, a - lam - o.

Birinshi tárep:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim kerek?

Birinshi tárep:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim kerek?

Birinshi tárep:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim kerek?

Birinshi tárep:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim erek?

Birinshi tárep:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim kerek?

Ekinshi tárep:

Tazalıqlı, tártipli,
Berin bizge Artıqtı.

Ekinshi tárep:

Minezi jatıq, múlayım,
Kerek bizge Gúlayım.

Ekinshi tárep:

Súyer oqıw, ilimdi,
Berin bizge Klimdi.

Ekinshi tárep:

Tez shıgarar qáteńdi,
Berin bizge Mátendi.

Ekinshi tárep:

Kestesi kópke unaydı,
Berin bizge Gúlaydı.

Oyındı basqarıwshı:

Aq terekpe, kók terek?
Bizden sizge kim kerek?

Hámmesi:

– Aydın, aydın jol kerek,
Sheber-sheber qol kerek,
Kim ádepli, tártipli,
Bolsa, bizge sol kerek.

Qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń ishinde eki tárep bolıp aytısatuǵın aytıs qosıqlarınıń birneshe túrleri bar.

Ásirese, qız-jigitler aytıları keń tarqalǵan. Buǵan qız-jigitlerdiń kóp sanlı «Bádik» hám «Gúlapsan» aytıların, «Biziń zaman kemtarshılıq zaman ba?» qusaǵan aytıs qosıǵın mısál etiwge boladı. Bunnan tısqarı balalar aytatuǵın «Túlkishek», «Hákke qayda?», «Áwelemen-dúwelemen» sıyaqlı «soraw-juwap» túrindegi sanaw aytımları da bar.

HÁKKE QAYDA?

Tezirek

Hák-ke qay-da? U - ya - sın - da. Ne qı-lıp a - tır? Kes-te ti-gip a - tır

Kes-te-si qan-day? A - la - qan-day Kim-ler u - shın? Beg-ler u - shın.

Dár-wa-za-sı qay-dan? Ó-te be-riń bun-nan. Bir nan jey-men Al bas-la.

- Hákke qayda?
- Uyasında.
- Ne qılıp atır?
- Keste tigip atır.
- Kestesi qanday?
- Alaqanday.
- Kimler ushın?
- Begler ushın.
- Dárwazası qaydan?
- Óte beriń bunnan.

- Neshe atlasam ótemen?
- Eki atlasañ ótesen?
- Irjaqlaysañba?
- Bir jaqlaysañba?
- Bir jaqlayman.
- Bir nan jeysen be?
- Jartı nan jeysen be?
- Bir nan jeymen!
- Al basla!

Muzikanıń tásirli bayanlaw usılları

Kompozitor muzıka dóretkende nama (melodiya), ritm, lad, dás (ritmoformula), dinamikalıq belgiler qusağan tásirli bayanlaw usılların qollanadı. Muzıkada nama (melodiya) hám ritm en áhmiyetli tásirlilik usılları bolıp tabıladı. Bul jerde nama (melodiya) bir dawıs arqalı bayan etilgen muzıkalıq pikirdi jetkerip berse, ritm — seslerdi waqıtlıq kózqarasınan belgili bir tártipke salıw ushın xızmet qıladı.

- ?! 1. Muzikanıń tásirli bayanlaw usılları haqqında sóylep beriń.
2. «Aq terek pe, kók terek?» oyın-qosıgınıń avtorları kim?
3. Lapar qosıgın tabır:
- A) «Qaraqas», «Oyijon».
- B) «Mektep», «Qaraqas».
- V) «Mektep», «Hákke qayda».

4-5-sabaqlar. YALLA

Yallanıń ózgesheligi ayaq oyınğa tartıwı, kópshilik tárepinen atqarılıwı jaǵınan laparǵa jaqın janr bolıp

esaplanadi. Biraq, laparda eń dáslep, táreplerge bólinip aytısıw áhmiyetli bolsa, yallada bul joq. Sonıń menen birge, lapardan ayırmashılıǵı, yallalar kuplet-naqırat formasında keledi. Bul jerde yallashı (jeke atqarıwshı) ayaq oyınǵa túsip kupletlerdi atqarsa, naqıratın kópshilik birgelikte aytadı. Yallalar dáp ritmleri hám hár qıylı saz ásbaplarınan quralǵan ansambl járdeminde atqarılıwı múmkin.

YALLAMA YORIM

Ózbek xalıq yallası

Ortasha tez

Qal - dir - g'och qo - ra e - kan, qa - no - ti o -
 la e - kan, yosh-lik -da-gi o'r - toq - lar bir u - mr- ga
 do'st e - kan. Yal-la-ma yo - rim, yal-lo- la, yal- lo - la -
 shay - lik, o'r - toq - la - shay - lik, uch - ta - to'rt - ta
 bir bo' - lib, suh - bat - la - shay - lik.

SHAFTOLIGA SAVOLIM

Polat Mómin sózi

Nadim Narxojayev muzikasi

Shadli

Shaf-to - lim, oh, shaf - to - lim, oh, shaf - to - lim, oh, shaf-to - lim.
Qi - zi - lu oq, qi - zi - lu - oq, qi - zi - lu oq
shaf - to - lim, Ham - ma men - day se - va - di,
Pish- gan - da ma - za bo - lim, Shaf-to - lim,
Shaf - to - lim,

Shaftolim, oh, shaftolim, (oh),
Qizil-u oq shaftolim.

Hamma menday sevadi,
Pishganda maza bolim,

Shaftolim...

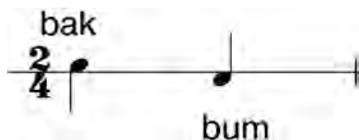
Asta aytib, asta aytib,
asta aytib beraqol,
Seni topgan, seni topgan,
seni topgan qay olim?
Indamadi shaftolim,
Qiyin ekan savolim, Shaftolim.

DÁS (USUL)

Dás (ózbekshe – usul) – ózbek, qaraqalpaq milliy muzikasınıń oǵada áhmiyetli tásirli bayanlaw usıllarınıń biri bolıp, ol urma saz-ásbapları (dáp, naǵara h.t.b.) hám de qaraqalpaqtıń ala-moynaq duwtarınıń oń qol qaǵısları (dás) arqalı beriledi. Demek, dás (usul) urma jáne tarlı saz-ásbaplarında beriletuǵın ózgermeytuǵın ritm dúzilmeleri (ritmoformula) bolıp tabıladı. Dás (usul) dáp yamasa naǵarada berilgende, ádette, eki ses tiykarına qurılǵan boladı. Bul eki seslerdi dáp shertiwshiler «bák» jáne «bum» dep ataydı. «Bak» sestı dáptiń shetine jaqın urǵannan shıǵadı. «Bum» sestı bolsa dáptiń ortasına jaqınaraq urǵannan payda boladı hám ol «bak» sestine qarǵanda tómen (juwan) ses bolıp esaplanadı. Dápte yamasa naǵarada beriletuǵın dáslerdi nota belgisi arqalı da jazıwǵa boladı. Onıń ushın bir sızıqlı nota sistemasınan paydalanıladı. Bunda «bak» sestı sızıqtıń üstine, «bum» – sızıqtıń astına nota menen jazıladı.

1. Yalla janrı haqqında aytıp beriń.
2. Yalla janrınıń lapardan ózgesheligi nede?
3. «Shaftolıǵa savolim» qosıǵınıń avtorları kim?

6-7-sabaqlar. YARAMAZAN DÁSTÚRI AYTÍMLARÍ

Yaramazan salt-dástúri hijriy-qamariy (ay) kalendarı boyınsha múbárek ramazan ayınıń úshinshi kúninen baslap úlkenler yamasa balalar qatnasıwında ótkeriledi. Yaramazan aytıwshılar kesh bolǵanda hárbir shańaraqtıń esigi aldında jıynalıp, jaqsı niyetler menen «Yaramazan» aytımların aytadı. Esesine úy iyelerinen hártúrli pisirilgen mazalı zatlar aladı.

Hár qıylı kórinistegi yaramazan aytımları mazmun jaǵınan óz ara jaqın bolıp keledi. Olardıń qosıq tórtliklerinde shańaraq iyelerine jaqsı tilekler bildiriledi, geyde házil-dálkek mazmundaǵı kupletlerde ayıladı.

YARAMAZAN

Tez

Ya - ra - ma - zan ay - ta kel - dim e - si - gi - ne
Qosh - qar - day u - ǵı ber - sin be - si - gi - ne
Ta - ǵı - sin ta - ǵı ber - sin ne - siy - be - ne
Mu - ham - med úm - me - ti - ne ya - ra - ma - zan.

NISHOLDA

R. Tolib sózi

D. Amanullayeva muzikası

Shadlı

To'y- da, bay-ram-da, Ro'za ay-yom-da, Tan-siq ni-shol-da,

Tor- tiq ni-shol-da. Muz-qay-moq-dan zo'r, ma-na, ya-lab ko'r.

Naqarot:

Oh-oh ni-shol-da, op-poq ni-shol-da, Ma-za - li, tot - li - oh!

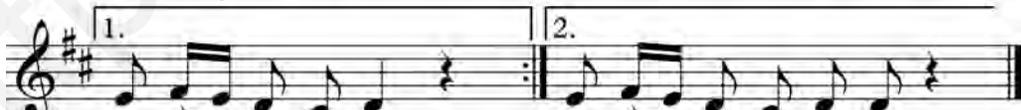
Mis - li nov - vot - li - oh! Oh - oh ni - shol - da,

op-poq ni - shol - da! Muz - qay - moq dan zo'r - oh!

Ma-na ya - lab ko'r Oh oh - oh ni - shol - da,

qay - moq ni - shol-da!

Qay - moq ni - shol - da!

1. To'ya, bayramda,
Ro'za ayyomda
Tansiq nisholda,
Tortiq nisholda.

Muzqaymoqdan zo'r,
Mana yalab ko'r,
Oh-oh nisholda,
Oppoq nisholda.

Naqarot:

Mazali, totli, oh!
Misli novvotli, oh!
Oh-oh nisholda,
Oppoq nisholda.

Muzqaymoqdan zo'r, oh!
Mana, yalab ko'r, oh!
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

2. Buncha ham shirin,
Kim bilar sirin?
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

Mehmonga yuzim,
Xizmatda o'zim.
Tayyor nisholda,
Mador nisholda.

Naqarot:

DINAMIKALIQ BELGILER

Dinamikaliq belgiler – muzikalıq shıgarmanıń kórkem tásirlilegen kúsheytiw ushın qollanılatuǵın arnawlı belgiler bolıp, olar ádette, qısqarttırılǵan kóriniste beriledi.

p (piano) – shıgarmanı áste (shawqımsız) atqarıw belgisi.

f (forte) – shıgarmanı kúshli (qatti) atqarıw belgisi.
Olar ádette nota jazıwınıń ústine qoyıladı:

1. O-yim yop-di - lar kul-cha, moykul-cha, moykul-cha. Ye, de-di - lar

- ?! 1. Ramazan salt-dástúrine tiyisli qanday qosıqlardı bilesiz?
2. «Nisholda» qosıǵınıń sózlerin yadlań.
3. Dinamikaliq belgiler haqqında aytıp beriń.

8-sabaq. BESIK JÍRLARÍ

Xalqımızda qalıplesken dástúrge baylanıslı, shańa-raqta jańa tuwılǵan tuńǵısh perzentiniń húrmetine besik toyı ótkeriledi hám sol waqıttan baslap náresteniń ómirinde 2-3 jıllıq «besik dáwiri» baslandı. Ana náresteni uyqılatıw ushın besikti terbetip, qosıq aytadı. Bunday jaǵdaylarda aytilatuǵın qosıqlar «Háyyiw» yamasa «Besik jırı» dep ataladı. Analarıń dóretpeleri bolǵan bul qosıqlarda balanı tınıshlandırıwǵa qaratılǵan sózler, sonday-aq, ananıń perzenti haqqındaǵı arızıw-niyetleri bayan etiledi. «Háyyiw esitken bala keleshekte óz ata-anasına miyrimli, iymanlı, isenimli, ana-topıraǵına, el-jurtına sadıq, watandı súyiwshi insan, adamlardıń dártine sherikles boladı»¹.

🕒 «Háyyiw», «Besik jırı» qosıqların tıńlap, olardan alǵan tásirlerińizdi sóylep beriń.

HÁYYIW BALAM

Áste **Qaraqalpaq xalıq qosıǵı**

Ay-na- la-yın ap- pa-ǵım- ay Qız-lar kiy-gen qal-pa-ǵım-ay
Qa-ta rıń-nan kem bol-may A-shıl-ǵay ba-lam bul bax-tırń-ay
Háy-yiw háy-yiw háy- yiw-ay A-shıl- ǵay ba- lam bul bax-tırń-ay.

¹ Asrlarga tengdosh qo'shiqlar. Tuzuvchilar: Y.Abdurahmonov, J.Eshonqulov. Toshkent. 1991, 5-bet.

Aynalayın qulınım-ay,
 Qızlar qoyğan tulımım-ay,
 Aq tamağın búkildep-ay,
 Sayrağan bağda búbilim-ay.
 Háyyiw, háyyiw, háyyiw-ay,
 Sayrağan bağda búbilim-ay.

Aynalayın qozışam-ay,
 Móldir kózli qundızsham-ay,
 Qarañğı tünde jarqırap-ay,
 Jaqtı berer juldızsham-ay.
 Háyyiw, háyyiw, háyyiw-ay,
 Jaqtı berer juldızsham-ay.

Besik jırların kompozitorlar da dóretdi. Máselen, avstriyalı kompozitor Wolfgang Amadey Mocarttıń «Háy-yiw» qosıǵı hámmege tanıs bolıp, ol qaraqalpaq tilinde bılay ayıladı:

HÁYYIW

V. Mocart muzıkası

Jay, aqırın

Jat ba - lam, uyqı - la, qo - zim,
 Úy - ler - de ósh - ti shı - raq.
 Uyqı - lar bağ - da hár - re - ler,
 Uyqı - lar kól - de ba - lıq - lar.
 As - pan - da ay jar - qlı - rap,

Te - re - ze - den qa - ray - di.

Kóz - le - riñ - di jum qo - zim,

Jat quwa - ni - shim, qun - di - zim Háy -

yiw, háy - yiw.

BESIK JIRÍ

Nábiyra Tóreshova sózi

Marqabay Jiemuratov muzıkası

Jay, áste

Háy -yiw háy-yiw jan ba- lam Uyqi-lay-ğoy ja-nım

Ji- ger - ben- tim gúl ba- lam

Shiy -rin - she- ker pal - ğa- nam

uyqi-lay- ğoy-ay. Háy-yiw ay-tar bul a - nañ Qu-li-nim aq-qan

A na-ña kew-liñ

jir mi - sañ Ja-nım-nırñ ja - zi nur mi- sañ Ay-na - la - yın

pi- ter- me Já- hán-niñ jú-zin gú l qıl-sam Ke-wi - liñ pák

Anañ-nırñ ti - lin

ay ba- lam Kim bol - sań- da óz er - kiń-aw
 jan ba- lam
 al ba- lam
 Bo - la - gór ja- nim tek a- dam.

Háyyiw, háyyiw jan balam,
 Jigerbentim gúl balam,
 Shiyrin-sheker palǵanam,
 Uyqılay-ǵoy janım, uyqılay-ǵoy,
 Háyyiw aytar bul anań.

Qulınım aqqan jırmısań,
 Janımniń jazı nurmısań,
 Anańa kewliń piterme?
 Jáhanniń júzin gúl qılsam.

Aynalayın ay balam,
 Kewiliń pák jan balam,
 Anańniń tilin al balam,
 Kim bolsań da óz erkiń,
 Bolagór janım tek adam.

Sarqırıp aqqan sayımsań,
 Kishkene erketayımsań,
 Háyyiw, háyyiw appaǵım,
 Tolısıp tuwǵan ayımsań.

«HÁYYIW» HAQQÍNDÁ RÁWIYAT

Ráwiyatta ayılıwına qaraǵanda, jánnetten quwılǵan Adam Ata menen Hawa Ene bir-birine kewil qoyıp, egizek perzentli bolıptı. Qudaydıń bul miyriminen bası kókke jetken Adam Ata ań awlawǵa ketedi. Átirap suw sepkendey tınısh bolıp, tınıshlıqtı tek eki bóbektiń jılaǵan sestı ǵana buzıp turar eken. Hawa Ene ne qıların bilmey turǵanda, onıń júregine álle qanday bir gózzal háyyiw qosıǵı kelgen eken:

Háyyiw balam baxtiyar,
Hár istiń de waqtı bar,
Atań ketken shikarǵa
Háyyiw balam alla-yar.

Aytiwlarına qaraǵanda, dúnyaǵa kelgen birinshi nárestege ayılǵan háyyiw mine, usılay baslanǵan eken... Dúnyadaǵı barlıq qosıqlar ana háyyiwinen baslanǵan. Biz tırlap lázzet alıp atırǵan eń jaqsı qosıqlardıń kelip shıǵısı da ana háyyiwine barıp taqaladı.

(«Asrlarga tengdosh qo'shiqlar» kitabınan)

9-sabaq. BALALAR XALÍQ OYÍN-QOSÍQLARÍ

Uzaq ásirlerden bizge shekem jetip kelgen balalar qosıqları ózbek hám qaraqalpaq xalıq awızeki kórkem dóretiwshiliginiń ajralmas bólegin quraydı. Ol qosıqlarda jas áwladtıń kewilli turmısı, jil máwsimlerine hám hár qıylı bayramlarǵa bolǵan kózqarasları ózgeshe sáwlelengen.

Balalar qosıqlarınıń kópshiligi oyın menen yamasa oyın oynaǵanda ayılǵan. Bularǵa báhár máwsiminde ayılǵan ózbekshe «Binafsha», «Chittigul», «Yomǵır yoǵaloq», «Laylak keldi» sıyaqlı qosıqlardı aytsa boladı. Máselen, báhár máwsiminde jawın sebelep jawǵanda quwanǵan balalar oyınǵa túsip, «Yomǵır yoǵaloq» qosıǵın aytadı.

YOMG'IR YOG'ALOQ

Ózbek xalíq qosíǵı

Ortasha tez

Yom - g'ir yo - g'a-loq, yam-ya-shil o't - loq, En - di
 e - kin - lar chi - qa - rar qu - loq, Yash-na - sin da -
 la, o - chil - sin lo - la, Da - la qo'y-ni -
 da oq - sin sha - lo - la.

Naqarot:

Tarnovdan toshib, Yashnasin dala, Yomg'irdan foyda,
 Oqadi shoshib. Ochilsin lola. Maysaga, donga.
 Ariqlar to'lar Dala qo'ynida El serob bo'lar
 Zo'r anhor bo'lib. Oqsin shalola. Paxtaga, donga.

OQ TERAQMI, KO'K TERAQ

Ortasha tez

Ózbek xalíq qosíǵı

Oq te - rak - mi, ko'k te - rak, biz - dan siz - ga

kim ke - rak? Jaj - ji qiz - gi - na ke - rak.

GÜLLERİM

Tolıbay Qabulov sózi

Óserbay Allanazarov muzıkası

Kewilli, ortasha

Náv-bá-hár-de tań-lar da Min qu-bil-tip tú-le - rin Ír-ǵa-lı-sar

baǵ - lar - da, Me - niń ek-ken gúl - le - rim.

Qı - zıl ja-sıl dó-nip tur, Me-niń ek-ken gúl - le - rim.

1. Náv-báhárde tańlarda,
Mıń qubıtip túrlerin,
Írǵalısar baǵlarda,
Meniń ekken gúllerim.
2. Gúlge qarap búlbiller,
Hár namaǵa sayraydı,
Ashılısıp ál qızıl gúller,
Onnan sayın jaynaydı.

N a q ı r a t ı :

Qızıl-jasıl dónip tur,
Meniń ekken gúllerim.

Lad. Do major tonallığı

Lad sózi «durıs», «bir-birine sáykes, jupkerlesiwshi sesler» kibi mánilerdi bildiredi. Hárbir qosıqtıń naması bolsa bir-birine óz ara jupkerlesken sesler negizinde payda boladı. Demek, lad – óz ara jupkerlesip kelgen nama sesleriniń jıyındısı bolıp tabıladı. Eger de biz bul seslerdi tiykarǵı tayanısh perdeden baslap joqarıǵa qaray dúzip shıqsaq, tuwrı ses qatar payda boladı. Lad muzıkalıq shıǵarmanıń xarakterin belgilewde ornı girewli.

Do major tonallıǵınıń tiykarǵı tayanısh perdesi (tonikası) «do» sestı boladı.

Usı major ses qatarı «do» notasınan baslanıp, joqarıǵa qaray tómendegishe dúziledi:

Muzıkada laddardıń túrleri kóp. Biraq, «**major**» hám «**minor**» dep atalıwshı laddar keń tarqalǵan. Olar hár túrli xarakterge iye.

Kewilli, quwnaq, jigerli namalarǵa major ladı sáykes keledi.

Qayǵılı hám muńlı namalarǵa minor ladı sáykes keledi.

1. «Yomǵır yog‘aloq» xalıq qosıǵın sıpatlap beriń.
2. «Gúllerim» qosıǵın yadlań.
3. Do major ses qatarın dawısqa salıp aytıń.

EKINSHI SHEREK

XALÍQ QOSÍQLARÍ HÁM AYAQ OYÍNLARÍ

1-sabaq. XALÍQ QOSÍQLARÍ

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń ajralmas bólegin qosıqlar (aytım namaları) quraydı. Hár qıylı tema hám mazmunǵa iye bolǵan bul qosıqlarda xalıqtıń turmısı, turmıs tárizi sáwlelengen. Sonıń menen birge, qosıqlarda adamlardıń ana-Watanǵa, tábiyatqa, qorshaǵan ortalıqqa, shańaraq hám de dos-yaranlarǵa mehir-múriwbeti kórkemli túrde súwretlenedi.

Xalıq qosıqları dáslep el arasınan shıqqan diyqanlar, ónermentshiler, xızmetkerler hám zıyalılar tárepinen hár qıylı jaǵdaylarda dóretilgen. Biraq, kóp jaǵdaylarda olardıń atları bizge shekem saqlanbaǵan, sebebi, jańadan dóretilgen qosıq, ádette, jazıp alınbastan, awızeki túrde ayılıp, bir qosıqshıdan ekinshisine, atadan-balaǵa, áwladtan-áwladqa ótip, xalıq arasına taralǵan. Usı tárizde xalıq qosıqları ata-babalarımızdan áwladlarǵa ruwxıy miyras bolıp, bizge shekem jetip kelgen.

Xalıq qosıqlarınıń atqarılıw jaǵdayına hám de mazmunına qaray «Miyнет qosıqları», «Turmıs-salt qosıqları», «Máwsim qosıqları», «Balalar qosıqları» sıyaqlı túrlerge bólinedi. Bulardan tısqarı, mádeniy dem alıw waqtında aytilatuǵın lirikalıq, házil hám de aytıs qosıqları xalıq arasında keń tarqalǵan.

QOSIQ

Qosıqları kóbinese 7 yamasa 8 buwınlı qosıq kupletleri tiykarında (saz-ásbabisız) ayıladı. Bunda kupletler arasında tákirarlanıp turıwshı arnawlı naqırat qatarları bolmaydı.

OH, LAYLI

Ózbek xalıq qosıǵı

Shadlı

Tom bo-shi-da to-g'o - ra, tan-dir to'- la zo - g'o -
ra, zo-g'o- ra- ni yo - pol - may (o'r- toq)
Cho - li kam - pir o - vo - ra.

«Tomdan tarasha tushdi», «Olatoy», «Chuchvara qaynaydi» sıyaqlı ózbek xalıq balalar qosıqları, son-day-aq, qaraqalpaqsha «Jarǵanat» namasına Óser-bay Xojaniyazov sózi menen ayılatuǵın «Qánigeler bolamız» aytımı qosıq janrına mısál bola aladı.

QÁNIGELER BOLAMÍZ

Óserbay Xojaniyazov sózi

«Jarganat» namasına

Kewilli, tez

Bi-lim a - lıp mek-tep- te art-tı a - qıl sa-na-mız sa-na-mız

Ba- tır- lıq-qa má rt-lik- ke, úy-ret-ti Wa-tan a-na-mız A-na-mız

Bilim alıp mektepte,
Arttı aqıl-sanamız,
Batırlıqqa mártlikke,
Úyretti Watan anamız.

Biz jas áwlad, jetkinshek,
Oqıp bilim alamız,
Ilim, bilim úyrenip,
Qánigeler bolamız.

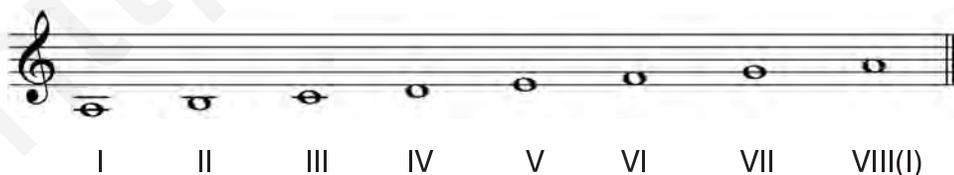

Lya minor ses qatarı

Aldıńǵı sabaqlarımızda aytıp ótkenimizdey, minor da tiykarǵı lادلardıń bir túrine kiredi. Ádette, minor ladında qayǵılı, muńlı namalar dóretiledi.

Lya minor tonallıǵınıń tiykarǵı tayanış perdesi (tonikası) «lya» sestı boladı.

Bul minor ses qatarı «lya» notasınan baslanıp, joqarıǵa qaray tómendegishe dúziledi:

Iya minor

Ortasha tez

- ?! 1. Xalíq qosıqları haqqında aytıp beriń.
2. «Qosıq» degende neni túsinesiz?
3. «Iya minor» ses qatarın dawısqa salıp aytıp beriń.

2–3-sabaqlar. XALÍQ AYAQ OYÍNLARI

Ayaq oyun — bul kórkem óner túri bolıp, onda insanıyılıq sezimler, belgili bir waqıyalar qol, ayaq hám dene háreketleri arqalı beriledi. Hárbir xalıqtıń súyikli qosıq hám sazları bolǵanınday milliy ayaq oyunları da bar.

Ózbek hám qaraqalpaq xalıqlarınıń mine, sonday ayaq oyunları qatarında ózbekshe «Lazgi», «Dilxiroj», «Tanavor», «Andijan polkası», qaraqalpaqsha «Shaǵala», «Ayqulash» sıyaqlı oyunların aytıwǵa boladı. Bul ayaq oyunlarǵa, ádette, hár túrli xalıq bayramlarında, toy-merekelerinde oynalǵan.

Xalıq ayaq oyunları ózine tán milliy ózgesheliklerge iye bolıp, olar ayaq oyunınıń naması, ritmi hám ayaq oynshınıń háreketlerinde anıq kórinedi. Máselen, «Shaǵala» oyını da jaslardı oyun háreketleri menen ózine qaratadı.

SHAĞALA

Qaraqalpaq xalıq oyın-qosıǵı

Kewilli, tez

Shaq sha-ǵa-la sha-ǵa - la Jap - tırń bo - yı n ja - ǵa - la

Í- lay suw-da ba- lıq bar A-lal - may-sań sha-ǵa - la

Ruslardıń «Kamarinsha» ayaq oyını ózgeshe sulıwlıǵı hám sonıń menen birge házilge qurılǵanlıǵı menen itibardı ózine tartadı.

KAMARINSHA (КАМАРИНСКАЯ)

Kewilli

Ukrainlardiń quwnaq «Gopak» ayaq oyınında adam-
nıń epshil jáne shaqqan háreketleri sáwlelenedi:

GOPAK

Shaqqan

Beloruslardıń kewilli «Bulba» oyın-qosıǵında kar-
toshka¹ ósimliginiń egiliwinen tartıp, zúraát jıynap
alıńǵanına shekemgi miynet etiw háreketleri sáwle-
lenedi:

¹ «Kartoshka» sózi belorus tilinde «bulba» dep ataladı.

BULBA (БУЛЬБА)

Quwnaq

Belarus xalıq oyın-qosıǵı

Из меш-ка бе-ри кар-тош-ку и пи-тай-ся

по-нем-нож-ку; мо-жешь есть е-ё ва-ре-ной

иль в мун-ди-ре за-пе-чён-ной. Трам-там-там, та-ра-

рам, там-там, без кар-тош-ки

ху-до нам, без кар-тош-ки ху-до-нам.

VATAN

X. Rahmat sózi

X. Hasanova muzikasi

Saltanatlı

Kuy-lay-man Va-tan haq-da, So'y-lay-man u-ning haq-da.
Ni-ya-ti pok,u-lug'-dir Di-yor gul-ga to'-liq-dir.

Osh - sin ya-na dov-ru - g'i, O'y-lay-man shu-ning haq - da
U tinch-lik-ka bay-roq- dir, Shum u - rush - ga yo'l yo'q - dir.

Va-tan qo-ra ko'-zim - dir,

Dil - dan chiq - qan so' - zim - dir.

Ar - doq - lay - man o - nam - dek,

Va - tan, xal - qim, o' - zim - dir.

Niyati pok, ulug'dir,
Diyor gulga to'liqdir.
U tinchlikka bayroqdor,
Shum urushga yo'l yo'qdir!

N a q a r o t :

Vatan qora ko'zimidir,
Dildan chiqqan so'zimidir.
Ardoqlayman onamdek,
Vatan - xalqim, o'zimidir.

Tonika

Balalar, eger itibar bergen bolsañız, sizler aytıp júrgen kópǵana qosıqlar belgili bir sestem baslanıp, soñında jáne sol ses penen tamamlanadı. Bunday ses qosıqtırń tiykarǵı tayanış perdesi yamasa tonikasi dep ataladı.

Geyde muzıka shıǵarması tonika sestini menen baslanbawı da múmkin. Biraq, shıǵarmanıń soñında tonika sestini keliwi shárt. Buǵan sizler aytıp atırǵan «Vatan» qosıǵı mısal bola aladı.

- ?! 1. Xalıq ayaq oynıları haqqında nelerdi bilesiz?
2. “Vatan” qosıǵınıń avtorları kimler?
3. “Shaǵala” oynı-qosıǵın notaǵa qarap aytıń.

4-5-sabaqları. MIYNET QOSÍQLARÍ

Miyнет qosıqları – xalıq tárepinen jerdi súriw, zúraatti jıynaw, digirman tartıw, jip iyiriw sıyaqlı miynet etiw barısında dóretilgen hám ayılǵan.

Islenip atırǵan miynet túrine qarap usı aytımlardı sharwashılıq, diyqanshılıq hám de ónermentshilik qosıqları sıyaqlı toparlarǵa bóliwge boladı.

Ásirese, diyqanshılıq qosıqları da óz máwsimine qaray hár túrli bolǵan. Sonlıqtan, jerdi súriw waqtında ózbek xalqında «Qósh haydash» (Qos aydawshı qosıǵı) ayılǵan bolsa, zúraatti jıynap alıw waqtında «Órim qóshiǵı» ayılǵan. «Xóp hayda» qosıǵı bolsa qırmandı jenshiwde ayılǵan.

Xo'p hayda

Ózbek xalıq qosıǵı

Ortasha

Xo'p hay-da - yo xo'p hay -da, xir-mon-ni qil - gil may-da,
Xir -mon-ni qil - ma-sang may-da sen-lar - ga ti - nim qay-da.

Qaraqalpaqlarda qırman atatuǵın kúnleri samal bolmay qalsa onı shaqırw maqsetinde balalar tárepinen muzıkaǵa tán ápiwayı intonaciyalar menen:

Tolqındı ayda tónkerip,

Tawlar tursın teńselip,

Eginimniń qawıǵın,

Ushırıp ket bir kelip,

Aydar! Aydar! Aydar! Aydar! –

degen qosıqtı, al eger kún qattı jawsa, onı tınsın degen tilek penen balalar:

Men apamnıń tuńǵışıman,

Qazan qırǵan qırǵışıman,

Jawma kúnim, jawma, –

dep qıshqırısıp aytqan.

Ónermentshilik qosıqları kóbinese, hayal-qızlar tárepinen gilem toqıw, taqıya tigiw, sharıqta jip iyiriw waqıtlarında ayılǵan. Miynet qosıqları, ádette, kuplet formasında keledi.

URCHUQ

Ózbek xalıq qosıǵı

Ortasha

E - shik ol - di - da qum - loq, me - ning i - pim yu - ma - loq,

E - lak i - chi - da ke - pak, me - ning ip - gi - nam i - pak.

Qosıqlardı kompozitorlar da dóretdi. Bunda olar xalıqtırń dástúrlerine dóretiwshilik jaqtan súyenedi. Máselen, Nadim Narxojayevtırń kuplet formasında dóretken «Yaxshi bola» qosıǵında «yaxshi bola» degen sóz naqırat sıyaqlı tákirarlanıp turadı. Bunda qosıqtırń tiykarǵı kupletlerin jeke qosıqshı atqarsa, naqırat sıyaqlı tákirarlanıp turatuǵın sózlerin hámme birgelikte aytadı. Usı qosıqtı sizler de sol tárizde aytırń.

▲ Dawıs sazlaw shınıǵıwların isleń.

Asıqpay

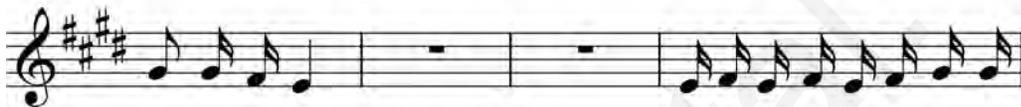
YAXSHI BOLA

P. Mo'amin sózi
Ortasha

N. Norxo'jayev muzikasi

Ham-ma joy-ga ya-ra-sha-di yax-shi bo-la -

yax-shi bo-la.

Uy i-shi-ga qa-ra-sha-di

yax-shi bo-la yax-shi bo-la.

O'y-nab yu-rib se-vi-na-di o'z-o'zi-dan,

yax-shi-li-gi se-zi-la-di yuz ko'-zi-dan,

yuz - ko' - zi - dan,

yuz - ko' - zi - dan,

Coda

ya-shay-ver-sin ham-ma joy-da yax-shi bo-la - yax-shi bo-la.

Kel-ti-ra-di el-ga foy-da yax-shi bo-la, yax-shi bo-la.

Maktabidan qolmaydi kech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ikki baho olmaydi hech,
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Ish buyursang deydi kulib:
 «Xo‘p bo‘ladi», «xo‘p bo‘ladi»,
 Sheriklari — o‘rtoqlari
 Ko‘p bo‘ladi, ko‘p bo‘ladi.

Yashayversin hamma joyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.
 Keltiradi elga foyda
 Yaxshi bola-yaxshi bola.

Turaqli hám turaqsız sesler

Ses qatar basqışları rim sanları (I, II, III hám t.b.) menen belgilenedi. Bul basqışlar turaqli (tiykarǵı) hám turaqsız seslerge bólinedi. Bunda I, III hám V basqışlarında kelgen sesler turaqli (yama-sa tayanış) esaplanıp, olardıń negizinde tonika úsh sesligi de payda boladı. II, IV, VI hám VII basqış sesleri bolsa turaqsız bolıp, olar qaptalındaǵı turaqli seslerge tartılıw (sheshiliw) qásiyetine iye. Mısalı:

- ?! 1. Miynet qosiqlari haqqida aytib berin.
2. «Yaxshi bola» qosigini notasida ushirasatugin qaytalaw belgisin aniqlan.
3. Do majorda keletugin turaqli seslerdi aniqlan.

6–7-sabaqlar. TOY SALT-DÁSTÚR QOSIQLARI

Toy – «ozini atı menen jaqın jora-joldaslardıń, aǵayın-tuwǵanlardıń diydarına, mazalı taǵamlarǵa, jaqsı saz hám qosıqlarǵa, gúres hám ilaq oyını tamashalarına, bayram shadlıqlarına, oyın-zawıq hám quwanışqa toyıw¹.

Toy-merekelerde muzıka áhmiyetli orın iyeleydi. Bunda hám saz, hám qosıqlar jańlaydı. Máselen, ózbekshe toy-merekelerde kárnay, sırnay hám naǵaralardan ibarat ansambldıń atqarılıwında shertilgen namalar xalıqqa toy baslanǵanlıǵınan xabar beredi hám tırlawshıda saltanatlı bayram sezimin oyatadı, ayaq oyınǵa shaqıradı hám oǵan qosıladı.

Ádette, toylarda, ózbekshe «Navo», «Navo charxi», «Begi Sulton», qaraqalpaqsha «Nama bası», «Sıy perde» sıyaqlı sazlar atqarılıadı.

¹ M a h m u d S a t t o r. «Ózbek udumlari». T., Fan. 1993-yil. 113-bet.

SURNAY NAVOSI

Ózbek xalıq naması

Kelindi kúyew balanıkine alıp barıw waqtında hayallar tárepinen ayılatuğın «Yar-yar»lar neke toyı dástúrińiń eń gózzal qosıq túrleri-
nen esaplanadı. Ózbek xalıqınıń neke toylarında ertesine azanda kúyewdiń ata-anası, ağayın-tuwğanları hám qońsı-qobalarına kelin atınan «Kelin salom» qaraqalpaq xalqında «Bet ashar» dástúri ótkeriledi. Arnawlı bet ashar aytıwshı

tárepinen saz ırğaqlarında bet ashar sálemi ayılıp turıladı, kelin bolsa iyilip sálem beredi.

HÁWJAR

Qaraqalpaq xalıq qosıǵı

Moderato

Óz á-kem-niń e-si-gi ju-par e-sik háw-jar
Qayın a-tam-niń e-si-gi sheń-gel e-sik háw-jar

Kirseń shıqsam sha-shım-dı sıy-par e-sik háw - jar.
Kirseń shıqsam sha-shım-dı ju-lar e-sik háw - jar.

AQ ALTÍN

Tájetdin Seytjanov sózi

Japaq Shamuratov muzıkası

Allegro

Ap-paq al - tın aq al - tın Maq-ta - nı - shı e - lim-niń
Ká - sip et-ken el xal-qım Pax-ta sá - ni je - rim-niń
Er - lik miy-net je - mi - si, Aq al - tın - lar jay na - sın
Is - te yo-shıp hár kı - sı, kóp te - riw - dı oy-la - sın.

Appaq altın, aq altın
Maqtanishi elimniñ
Kásip etken el-xalqım,
Paxta sáni jerimniñ.

Erlik miynet jemisi,
Aq altınlar jaynasın.
Iste yoshıp hár kisi,
Kóp teriwdi oylasın.

Hár awılda aq tawlar,
Ol paxtadan fondımız
Altın terip bárhama,
Shın abadan boldıq biz.

Atızlarǵa baramız,
Shaqqan terip alamız.
Bir gramm da paxtanı,
Qaldırmaymız qarǵa biz.

Húrmetli oqıwshılar! Sizler notaǵa qarap aytqan bul qosıqtı xalqımızdıñ súyikli baqsı hám kompozitorı Japaq Shamuratov (1893-1974) dóretken.

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıñ laureatı, ataqlı baqsı hám kompozitor Japaq Shamuratov jańa zaman qaraqalpaq professional muzikasınıñ tiykarın salıwshılardıñ biri. Ol 1893-jılı Ámiwdárya rayonınıñ Shoraxan awılında tuwıldı. Jaslayınan muzıka ónerine qızıqqan Japaq keyin ala Atajan baqsıǵa shákirt bolıp, onnan «Eshbay», «Ílgal», «Xoja baǵman», «Qaradáli», «Saltıq» qusaǵan xalıq namaların tereń ózlestirdi. 1930-jıllardan baslap Qaraqalpaq mámleketiik muzikalı drama hám komediya teatrında jumıs isley basladı. Usı jılları ol dáslepki muzikalı drama hám komediyaları jazılıwında belsene qatnastı. V. Shafran-

Japaq Shamuratov

nikov, Á.Xalimov hám basqa da kompozitorlar me-
nen birgelikte 20 dan aslam muzikalı drama hám
komediyalarǵa muzika jazdı. Olardan «Baǵdagúl»,
«Aygúl-Abat», «Aral qızı» hám «Súymegenge súyken-
be» muzikalı dramaları xalqımız tárepinen jaqsı qarşı
alındı.

TOLQÍN

Sapar Xojaniyazov sózi

Japaq Shamuratov muzıkası

Tez, yoshlı

Tol-qın-la-sıp e-ser sa - mal Til-le-ri-nen dúr sha-shı-lar
Jaw-dır-la-sıp háy-keł túy - me O-yın et-sin ji-gıt qız - lar
Jaw-dır - la-sıp háy-keł túy - me Tań qal-dır-ğan sa-zı me - nen,
Oy nap kú lip ya-rı me-nen ha-ha-ha Jil-wa-sı-na e-tip qu - mar.

Tolqınlasıp eser samal
Tillerinen dúr shashılar
Jawdırlasıp háykel túyme
Oyın etsin jigıt qızlar.

Júz miń jilwa nazi menen,
Tań qaldırǵan sazi menen,
Oynap kúlip yarı menen ha-ha-ha
Jilwasına etip qumar.

Qolda oynap tilla sazi,
Kókke jetip xosh hawazi,
Hawaz benen jer gúńirentip,
Júrse aldında sárdarı.

N a q ı r a t ı :

Júz miń jilwa nazi menen,
Tań qaldırǵan sazi menen,
Hárkim oynar yarı menen,
Jilwasına etip qumar.

Japaq Shamuratov óziniń dóretiwshilik jolında qosıq, xor hám ayaq oyunlarǵa muzıkalar jazdı. Bul tarawda onıń 200 den aslam shıǵarmaları bar. Olardan siz áziz balalar ushın arnap jazǵan «Qumırsqa», «Kókjan», «Jańa jıl», «Ullı bayram», «Ómir gúli», «Baxıtlı balamız», «Qar jawǵanda» atlı qosıqların, «Ílaq», «Oynasın» namaların balalar jaqsı kórip tıńlaydı.

KULCHA NON

P. Mo'min sózi

I. Hamroyev muzikası

p **Ortasha tez** *f* *p*

1.O-yim yop-di - lar kul-cha, moy kul-cha, moy kul-cha. Ye, de-di -lar
f *p*
 to'y-gun-cha, to'y-gun-cha, to'y-gun-cha. Kul-cha o'x-shar gul-cha-ga,
f
 oh, oh, oh. Yu-zim o'x-shar kul-cha-ga, oh.
f **Naqarot:**
 Kul-cha no-nu kul-cha non, ko'-ri- ni-shi gul-cha non, kul-cha no-nu
 kul-cha non, ko'-ri - ni - shi, gul-cha non, gul - cha non,
 ko'-ri - ni - shi gul - cha non.

- Shirinligi o'zimday,
 Issiqligi yuzimday,
 Keling, o'rtoqlar, yeymiz,
 Oyimga rahmat deymiz.

N a q a r o t:

Kulcha non-u kulcha non,
Ko‘rinishi gulcha non.
Kulcha non-u kulcha non,
Ko‘rinishi gulcha non.

- ?! 1. Toy salt-dástúrleri haqqında nelerdi bilesiz?
2. «Kulcha non» qosıǵın yadlań.

BEKKEMLEW USHÍN TAPSÍRMALAR

1. Qanday qosıqlar «Ramazan aytımları» dep ataladı?

- A) Ramazan ayında aytilatugın qosıqlar.
- B) Balalar qosıqları.
- D) Toy hám salt-dástúrlerinde aytilatugın qosıqlar.

2. «Yalla» dep nege aytiladi?

- A) Sazendeler toparına.
- B) Kuplet-naqırat formasındaǵı qosıq hám ayaq oyınına.
- D) Tarlı saz-ásbapların shertiwshiler toparına.

3. Xalıq qosıqları dáslep kimler tárepinen dóretilgen?

- A) Diyqanlar, ónermentshiler, ziyalılar tárepinen.
- B) Kompozitor hám shayırlar tárepinen.

4. Turaqlı seslerdi anıqlań.

- A) II, IV, VI.
- B) I, III, V.
- D) I, VII, III.

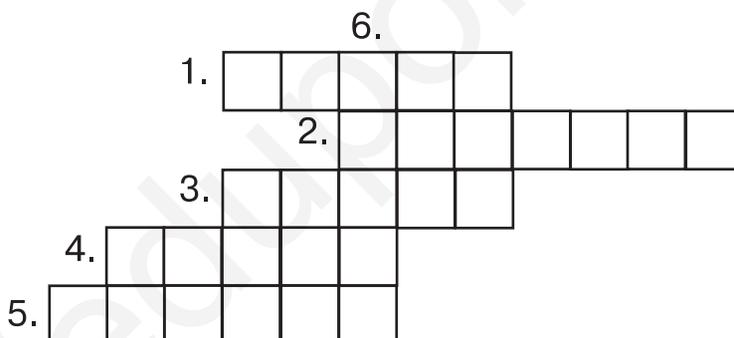
5. Qanday qosıqlar «Miyнет qosıqları» dep ataladı?

- A) Watandı súyiwshilik ruwxtağı qosıqlar.
- B) Balalar qosıqları.
- D) Miyнет etiw menen baylanıslı qosıqlar.

6. Toy salt-dástúri qosıqların anıqlañ.

- A) «Háwjar», «Munojot», «Kulcha non».
- B) «Munojot», «Vatan».
- D) «Háwjar», «Yar-yar», «Sıńsıw».

7. Tómenдеgi sorawlardı oqıń hám kletkaları toltırın.

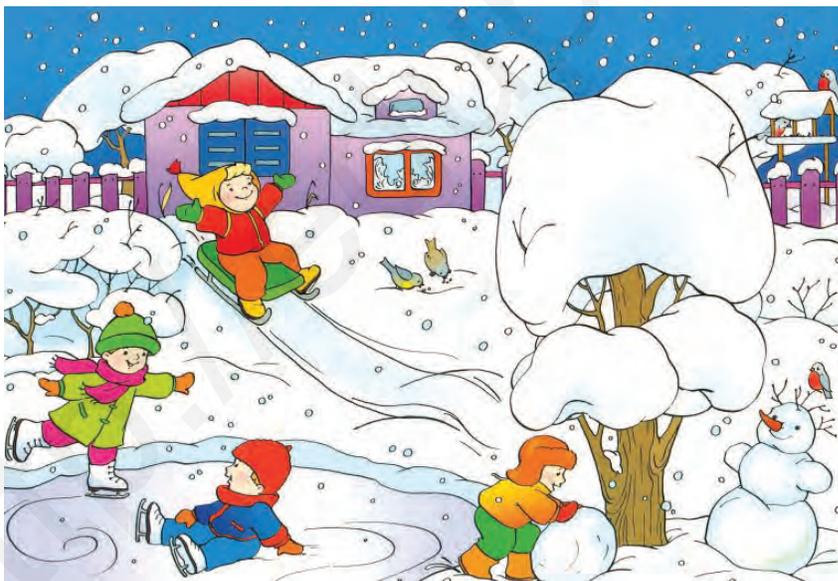
- 1. Kuplet hám naqırat formasındağı qosıq hám ayaq oyını janrı.
- 2. Qaraqalpaq xalıq ayaq oyınınıń atı.
- 3. Ukrain xalıq ayaq oyını.
- 4. Belarus xalıq-ayaq oyını.
- 5. Qaraqalpaq milliy saz-ásbabı.
- 6. Eki adam yamasa kópshilik tárepinen atqarılatuǵın aytıs qosıǵı.

ÚSHINSHI SHEREK

BAYRAM HÁM MÁWSIM QOSÍQLARÍ

1-2-sabaqlar. QÍS MÁWSIMI QOSÍQLARÍ

Hámmeńizge belgili, qıs máwsiminde diyqan da, jer de dem aladı. Mine usı waqıtlarında awıl adamları, qońsı-qobalar, aǵayın-tuwısqanlar, qatar-qurbılar jıynalısqı gesntekler ótkizgen. Bunday geshtekler tiykarında «qıs kúnlerine arnalıp, uzaq qısqı keshlerdi payızlı, mazmunlı etiw, kewil kóteriw ushın shólkemlestirilgen»¹.

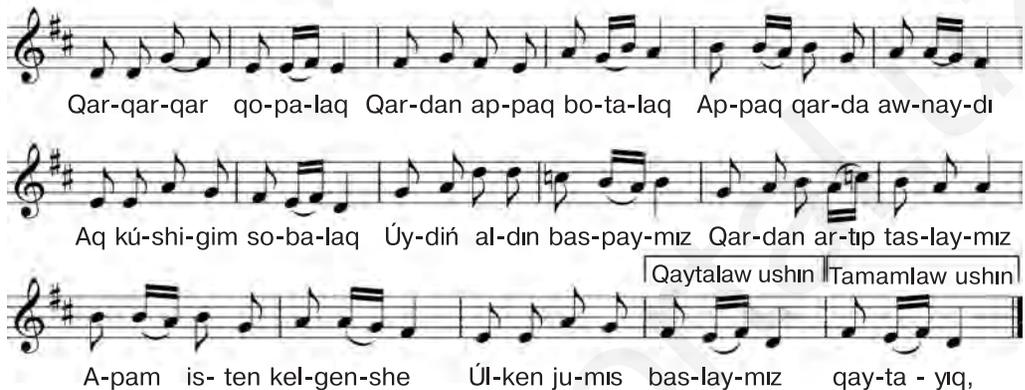
¹ Mahmud Sattor. «O'zbek udumlari». T., Fan. 1993-yil. 122-bet.

«QAR JAWDÍ»

Shawdırbay Seytov sózi

Ġaniy Amaniýazov muzıkası

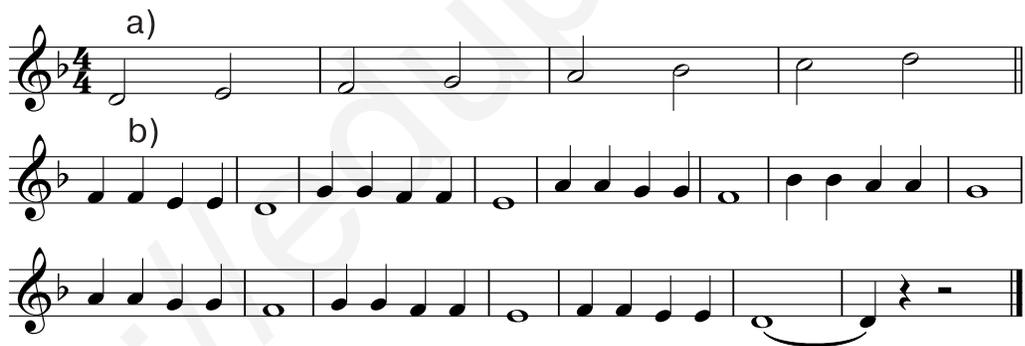
Kewilli

Qar-qar-qar qo-pa-laq Qar-dan ap-paq bo-ta-laq Ap-paq qar-da aw-nay-di
Aq kú-shi-gim so-ba-laq Úy-diń al-dın bas-pay-mız Qar-dan ar-tıp tas-lay-mız
A-pam is-ten kel-gen-she Úl-ken ju-mıs bas-lay-mız qay-ta - yıq,

Qaytalaw ushın Tamamlaw ushın

▲ Dawis sazlaw shınıǵıwların aytıń.

a)

b)

BIZ ASKARMIZ

Iskender Rahmanov sózi

Nadim Narxojaev muzıkası

Marsh tempinde

Biz as - kar-miz, pos-bon-miz, U-lug' yo'l-da kar-von-miz.

Tinch-lik u- chun qal-qon - miz, Hech bu - zil - mas qo'r-g'on-miz.

Biz as-ka - r - miz, pos- bon-miz, U-lug' yo'l-da kar-vo - n - miz.

Tinch-lik u - chun qal-qon - miz, Hech bu -zil - mas qo'r-g'on-miz.

Naqarot:

Bir, ik-ki, uch, bir, ik - ki... Ay-ting, mar-ra kim-ni - ki? Al-

bat mar-ra biz- ni - ki, Ja-sur o'g'-lon, qiz-ni-ki. Al-

bat mar-ra biz - ni - ki, Ja-sur o'g'-lon, qiz-ni - ki.

Ona yurt Turkistonda,
Yer-u osmon, ummonda
Chiniqishni qo'ymaymiz,
Tinchlik kuyin kuylaymiz.

Naqarot:

Úshseslik

Aldıngı sabaqlarda sizler major, minor, tonika, turaqlı hám turaqsız sesler haqqında maǵlıwmatlarǵa iye boldıńız. Tiykarǵı tayanısh basqısh (I) hám III jáne V basqıshlarında jaylasqan turaqlı seslerden tonika ushsesligi payda boladı.

I III V

Bul úshsesliktiń akkord¹ formasındaǵı kórinisi tómendegishe jazıladı.

Major úshsesligi úlken «T», minor úshsesligi kishi «t» háribi menen belgilenedi.

1. «Biz askarmız» qosıǵın yadlań hám tásirlerińizdi sóylep beriń.
2. Do major úshsesligin tómendegi tártipte aytıń.
I-III-V; I-V-III; III-I-V.

¹ Akkord (italyancha *accordo* fr. *accord* – birgeliktegi) hár túrli bálentliktegi úsh hám onnan artıq seslerdiń qosılıp bir waqıtta esitiliwi.

3-4-sabaqlar. BAQSÍSHÍLÍQ ÓNERI

Geshteklerde miyman bolıw, qızıqlı sáwbetler, hár qıylı oynı-lar menen birge taqmaqlar oqılğan, qosıqlar ayılğan, eń baslısı, baqsı-jırawlar atqarıwında dástanlar, terme-tolǵawlar tıńlan-ǵan.

Jırawlar – «Alpamıs», «Edige», «Qoblan» sıyaqlı qaharmanlıq dástanlardı, al baqsılar bol-sa «Góro'ǵlı», «Ǵárip Ashıq», «Yusip-Axmet» sıyaqlı lirikalıq dástanlardıń atqarıwshısı bolıp, olar dástanlardı hám sóylep, hám atqarıp beredi. Qaraqalpaqlarda qobız, duwtar, ózbeklerde bolsa dombıra qosımsha saz-ásbabi sıpatında qollanıladı.

Baqsı
Turǵanbay Qurbanov

- ⊙ **«Alpamıs», «Góro'ǵlı», «Ǵárip Ashıq» dástanlarınan úzindiler tıńlań.**

Álep shirwannan jol asıp,
Kelisiń ulıma megzer.
Bes perdeden nama kesip,
Shalısıń ulıma megzer.

Kózim joq júziń kórmege,
Hám kórip halıń sormaǵa.

Diňkem joq endi turmağa,
Sózleriň ulima megzer.

Abadan der, janım kúyer,
Qan jılasam dushpan kúler.
Sózleriňdi janım sezer,
Júrisiň ulima megzer.

△ «Onajonim, sog' bo'ling» qosıgın aytıp úyreniň.

ONAJONIM, SOG' BO'LING

M.Dadaboyev sózi hám muzıkası

Ortasha

mf

mf

1. Meh-ri dar-yo

o-na, siz, so'z-la-ri dur - do-na-siz. Eng a-ziz ham-

xo-na, miz, o- na-jo-nim, sog' bo'-ling, nur-ja-ho-nim,

sog' bo'-ling, *f*

2. Haq ka-lo-min so'z-la-gan, al-la ay-tib

kuy-la-gan, Biz-ni do-im

o'y-la - gan, o - na - jo - nim, sog' bo'- ling,

so - ya - bo - nim, sog' bo' - ling.

BAQSÍ NAMALARÍ HAQQÍNDÁ RÁWIYATLAR

Ayırım baqsı namalarınıń payda bolıwı jóninde xalıq awızeki dóretiwshiliginde ráwiyatlar bar. Kóp namalardıń shıǵısı tariyxta bolǵan waqıyalar menen de baylanıslı bolǵan.

Adıńnan. Burında toy-merekelerde tań atqanǵa shekem dástan aytıw úrdis bolǵan. Dástanlardı tún jarpına shekem esitken tırlawshılar sharshap, uyqı qısa baslaǵanda, olardıń dıqqatın awdarıw ushın baqsılar «Adıńnan» namasın aytqan deydi. Sulıw ırǵaqlarǵa bay bul namanı esitken tırlawshılar qaytadan qáddin tiklep, janlana baslaǵan. Sol ushın da baqsı namaları ishinde «Adıńnan» namasınıń ornı óz aldına.

Baqısı dástanlarında baslı qaharmanlardıń óz elin, yar-dosların saǵınıp aytqan qosıqları usı namaǵa salıp atqarılatuǵın bolǵan.

Qoshım palwan. Ótken zamanlarda Qoshım palwan degen ataqlı palwan bolǵan. Ol hár waqıt gúreske túser aldında óziniń eń jaqsı kórgen namasın shertedi eken. Duwtar shertip bolıp gúreske túskende palwanlardı jıǵa beretuǵın bolǵan. Solay etip, Qoshım palwanniń gúreske túser aldındaǵı shertetuǵın naması «Qoshım palwan naması» bolıp ketken desedi.

Nar iydirgen. Ertede bir qız botası ólgen túyeni sawa almay, ingennen sút shıǵara almay qıynalıp otırǵanın bir baqsı kórip qalıptı. Baqsı dárhal qızdıń qasına kelip duwtarda nama sherte baslaptı. Baqsınıń namasına túye iyip ketip, sút beripti. Mine sol belgisiz baqsınıń bul shertken naması túyeni iydirgeni sebepli «Nar iydirgen» bolıp atalıptı desedi.

Suw serper. Dárya boyında bir-birine suw serpip oynap atırǵan bir topar qız-jigitlerdi kórgen bir baqsı, olardıń oynaǵan oyınına qosıp duwtarda nama shertipti. Bul nama sońǵılıǵında xalıq arasına «Suw serper» degen at penen tarqalıptı desedi.

(Qallı Ayımbetovtıń «**Xalıq danalığı**» kitabınan)

1. «Gárip Ashıq» dástanınan alınǵan úzindiniń mazmunın sóylep beriń.
2. «Onajonim, sog' bo'ling» qosıǵınıń avtorları kim?
3. «Baqısı namaları haqqında ráwiyatlar»dıń mazmunın sóylep beriń.

5-6-sabaqlar. BĀHĀR MÁWSIMI QOSÍQLARÍ

Xalqımızdın jil ayları hám máwsimlerine baylanıslı ótkeriletuǵın salt-dástúr jırları bar. Máselen, gózzal báhár pasında Nawrız bayramı keń túrde belgilen-gen, lala seyili hám de diyqanshılıq jumıslarınıń baslanıwı menen baylanıslı «Shox moylar» dástúri ótkerilgen. Sonday-aq, gúz pasında jıyın-terim ju-mısları alıp barılǵan bolsa qıs máwsiminde gesh-tekler uyımlastırılǵan. Xalıq awızeki muzıkalıq dóretiw-shiliginde mine, usı sıyaqlı máwsimge tikkeley bayla-nıslı qosıqlar da payda bolǵan.

NAWRÍZ BAYRAMÍ QOSÍQLARÍ

Gózzal báhárdi bayramlar máw-simi dep ataydı. Sebebi, bul máw-simde Nawrız, yaǵnıy jańa jil bay-ramı keń túrde belgilenedi. Nawrız bayramında qosıqlar aytiladı, qız-jigit aytısları hám hár túrli qızıqlı oyınlar ótkeriledi. Sonday-aq, bul bayramda báhár ósimlikleri ósip shıǵıwına baylanıslı aytilatuǵın ayırıq-

sha qosıqlar da bar. Máselen, baysheshek hám binafshalardıń ashılıwı shadlıq sezimlerin oyatqan hám de bul sezimler qosıqlarda sáwlelengen. Bul jaǵdaydı baysheshek haqqındaǵı qosıqlarda kóriwge boladı. Baysheshek Nawrızdın derekshisi esaplanǵan, sebebi onıń ónip-ósip shıǵıwı Nawrız kúnine tuwrı keledi. Sol sebepten óspirim balalar baysheshekti

qir-dalalardan tawip kelip, ol haqqında shadliq qosigin
úyme-úy júrip aytıp, awıl adamlarına jetkergen.

BOYCHECHAK

Ózbek xalıq qosığı

Shoq

Boy-che-cha-gim bog'-lan-di, qo-zon to'- la ay-ron-dir,
Ay-ro-ning-dan ber-ma-sang, qo-zon-la - ring vay-ron-dir.
Qat-tiq yer-dan qaz-lab chiq-qan boy- che-chak, yum-shoq yer-dan
yu-gu-rib chiq-qan boy- che-chak. Boy-che-chak-ni tut- di - lar,
tut yo -g'och - ga os - di - lar, qi - lich bi - lan
chop-di - lar, bax - mal bi - lan yop -di - lar.

Nawrız kúnleri shadlıq sezimlerine tolı saz-namaları da shertilgen. Mine, sonday eski namalardıń ayırım-ları biziń dáwirimizge shekem jetip kelgen. Atap aytqanda, «Bahor keldi», «Lola» sıyaqlı ózbek xalıq qosıqları usılar qatarına kiredi.

BÁHÁR KELDI

Ózbek xalıq qosıǵı

Asıqpay

Ba-hor kel-di, o - chil -di gul- lar har yon- da,
 Bul-bul-lar say - ra - sha - di u yon- bu yon- da.

KELDI NAWRÍZ BAYRAMÍ

Gúlnara Nurlepesova sózi

Ulbiybi Abdullaeva muzikası

Allegro

Musical score for 'Keldi Nawríz Bayramı' in G major, 2/4 time. The score consists of three staves of music with lyrics underneath. The lyrics are: Kel-di Naw-rız bay-ra-mı, Álem gúldey jay-na-di. Sán sal-ta-nat dú-zep-ti Gá-rez-siz-lik ma - y - da - ni Ke- liń dos- lar oy- na- yıq Gúl-dey bo- lıp jay- na- yıq xal-qım menen Naw-rız-di shad-la - nı - sıp toy- la- yıq.

Báhár máwsiminde qırlarda hám taw janbawırlarında lala güller ashılıp, tabiyat kórinisleri jáne de gózzal-lana baslaydı. Usınday kúnlerde bazı xalıqlar «Lala seyili» bayramın ótkergen. Jaslar, óspirim balalar taw janbawırlarına seyilge shıǵıp, qushaq-qushaq lalalar tergen, olardı qońsı-qobalarǵa, aǵayin-tuwǵanlarǵa úlestirgen hám lala haqqında qosıqlar aytıp, hár túrli oyunlar oynaǵan.

LOLA

Ózbek xalıq qosıǵı

Quwnaq

Musical score for 'Lola' in G major, 6/8 time. The score consists of two staves of music with lyrics underneath. The lyrics are: Lo - la, lo - la, lo - la - jon, o'-sar jo - ying da - la - da, Lo - la, lo - la, lo - la - jon, chi-da-ding-mi ja - la - ga,

Yur, sa-yil-ga bo - ray - lik, lo - la - lar-ni ko'-ray-lik,

Qu-cho-g'i-miz to'l - di - rib lo - la-gul-lar te-ray - lik.

Gózzal báhár máwsimi kompozitorlarimiz dóretken nama hám qosıqlarda da sáwlelengen. Atap aytqanda, ataqlı ózbek kompozitori Yunis Rajabiy dóretken «Bahorim» namasında, sonday-aq, qaraqalpaq kompozitori Keńesbay Abdullaevtıń «Báhár» atlı qosıǵında báhár paslı menen oyanǵan názik sezimler kórsetilgen.

BAHORIM

Ortasha tez

Yunus Rajabiy muzıkası

QARLIĞASH

Máten Seytniyazov sózi

Ańsatbay Qayratdinov muzıkası

Janlı, tez

Há qar-li-ğash,

qar-li-ğash. Qan-day su-lıw qa-na-tırń Se-nırń su-lıw - lı - ğır - dı Kór-se-tipte

tur a - tırń Qa-ğıp, qa-ğıp qa-nat - tı Dırń ha-wa-ğa u-sha-sań

E - min er - kin say-ran-lap Kók - ti shar-lap qu - sha-sań

Há qarlığash, qarlığash Seniń sulıwlığırńdı,
 Qanday sulıw qanatırń, Kórsetip te tur atırń.

N a q ı r a t ı :

Qağıp, qağıp qanatı,
 Dırń hawağa ushasań,
 Emin-erkin sayranlap,
 Kókti sharlap qushasań.

 Berilgen ses qatardı anıqlań. Nota dápterinızge turaqlı seslerdi yarımlıq nota, turaqsız seslerdi bolsa sherek notalar menen jazırń.

I II III IV V VI VII VIII

I II III IV V VI VII VIII

- ?! 1. Báhár máwsimine arnalğan qanday qosıqlardı bilesiz?
 2. “Bahor keldi” qosıgınıń tiykarǵı tayanısh perdesin anıqlań.
 3. “Qarlıǵash” qosıgın yadlań.

7–8-sabaqlar. BÁHÁR ELSHILERI HÁM TÁBIYAT

Ózlerińizge belgili, xalqımız ázelden láylek, tırna, qarlıǵash sıyaqlı quslardı báhár elshileri sıpatında qádirlep keledi. Sebebi bul quslardıń ushıp keliwi jaqsı kúnlerden «dárek» bergen. Máselen, erte báhárde láylekti kóriw baxıt alıp keledi delinse, láylek ushıp kelgen tárepten kóringen adam awılǵa qut-bereke keltiredi dep isengen. Sonlıqtan, erte ushıp kelgen tırna erte báhárden dárek berse, tómenlep ushqan tırna ırısqa-nesiybeniń mol bolıwın ańlatqan hám taǵı basqa¹.

ARG‘AMCHI

Aqırın

Naqarot:

Ózbek xalıq qosıǵı

Ar- g'am -chi, gi - lam - chi, ar-g'am- chi, gi- lam -chi,
 Tur -na de- sam tu -rum - li, keng da - la -ga qo'- nim- li.

¹ Navro'z. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, M. Jo'rayev. Toshkent; Fan, 1992. 85 – 90-b.

Tur - na - lar uch - sa past - lab riz - qing ke - lar u - num - li.
Naqarot:
Ar - g'am - chi, gi - lam - chi, ar - g'am - chi, gi - lam - chi,

Balalar quslarning ushup keliwin intizarliq penen kútedi. Sebebi, quslar ıssı kúnlerding baslanıwınıń da «xabarshısı»da. Sol sebepli, máselem, láylek ushup kelgenin kórgen balalar «Laylak keldi» qosıgın aytqan hám ol haqqında úlkenlerdi de xabardar etiwge asıqqan:

Laylak keldi, yoz bo'ldi,
Qanoti qog'oz bo'ldi,
Dala-dashtlar qulf urib,
Daryo bo'yi soz bo'ldi...

Geyde qorazlarning qońırawday dawısları da balalardı zawiqlandırıp, olar qorazlarning «go-qoq»lawına elikley baslagan. Usı taqılette qoraz haqqında qosıqlar payda bolgan.

QICHQIR, XO'ROZIM

Ózbek xalıq qosıgı

Shadlı

Qich - qir, xo' - ro - zim, qich qir, xo' - ro - zim,
Bo - la - lar uy - g'on - sin, hey! Bog' - lar, o'r - mon,

te - pa - lar - da lo-la - lar o - chil - sin.

Qu - qu, qu - qu qu - qu, qu - qu.

Qichqir, xo'rozim, qichqir, xo'rozim,
Bolalar uyg'onsin.
Bog'lar, o'rmon, tepalarda
Lolalar ochilsin.

Qichqir, xo'rozim, qichqir, xo'rozim,
Tonglar yorishsin.
Tong havosi, quyoshidan
Bolalar quvonsin.

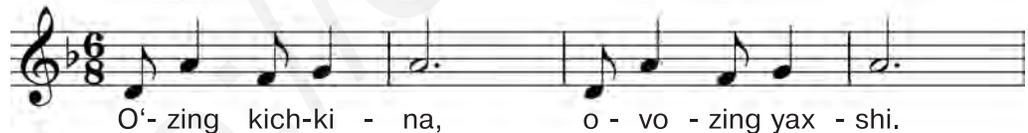
BULBULCHA

M. Qo'shoqov sózi

M. Nasimov muzikasi

Áste

O' - zing kich-ki - na, o - vo - zing yax - shi.

Qa - ni, bul - bul - cham, bir say - rab ber - chi.

Qa - ni, bul - bul - cham, bir say - rab ber - chi.

May -li, o' r - toq - jon, May - li, say - ray - man.
 Ko' m - ko' k bo - g'ing - da u - chib yay - ray - man.

O'zing kichkina,
 Ovozing yaxshi.
 Qani, bulbulcham,
 Bir sayrab ber-chi.

Shirin bulbulcham,
 Kuylayver chaq-chaq.
 Tinglab qo'shig'ing
 Dillar xushchaqchaq.

Mayli, o'rtoqjon,
 Mayli, sayrayman.
 Ko'm-ko'k bog'ingda
 Uchib yayrayman.

Mehnat qilibsana,
 Ekibsana gullar.
 Gulni sevamiz
 Bizlar — bulbullar.

TON HÁM YARÍM TON

Muzikalıq sesler bir-birinen túrli qashıqlıqta jaylasadı. Olardıń arası ton hám yarım ton menen ólshenedi. Bunda ton 2 yarım tonlıqqa teń, yaǵnıy 2 yarım ton 1 tondı quraydı. Máselen, do-major ses qatarında yarım ton aralıǵı «mi» hám «fa», «si» hám «do» sesleri arasında júzege keledi. Ton hám yarım tonlıqtı anıq kóz aldımızǵa keltiriwimiz ushın pianinonıń klavishlarına qaraymız.

9-10-sabaqlar. ALÍMJAN XALIMOV

Alimjan Xalimov

Ózbekstan xalıq artisti, kompozitor hám dirijyor, belgili ustaz Alimjan Xalimov házirgi zaman qaraqalpaq professional muzıkasınıń tiykarın salıwshılardıń biri.

Alimjan Xalimov 1912-jılı Buxara qalasında ataqlı qosıqshı Xalim Ibadov shańaraǵında tuıldı. 1958-jılı Tashkent mámleketlik konservatoriyasın pit-

kergen A.Xalimov qaraqalpaq professional muzıkasın rawajlandırıwǵa úlesin qosıw maqsetinde Tashkentten jiberiledi. Ol tez arada qaraqalpaq kórkem mádeniyatı menen tanısadı. Bunda oǵan qaraqalpaq jıraw-baqsları, jazıwshı, shayır hám dramaturgleri jaqınnan járdem beredi. Ásirese, Japaq baqsı Shamuratovtıń miynetı úlken boldı. Keyin ala olar birgelikte «Aygúl-Abat», «Aral qızı», «Súymegenge súykenbe» dramalarına muzıka jazadı.

Talantlı kompozitor birinshilerden bolıp dúnyajúzilik professional muzıkası úlgisindegi janrlarda qaraqalpaqsha shıǵarmalar dóretti. Máselen, «Qaraqalpaqstan» kantatası, «Qırıq qız» simfoniyalıq poeması, «Qaraqalpaqsha rapsodiya»sı «Qaraqalpaqsha syuita»sı, skripka hám fortepiano ushın pyesaları bunıń ayqın dálili bola aladı. Sonday-aq, A.Xalimov

xalqımız tárepinen súyip tírlanatuđın kóp ęana qosıqlardıń avtorı.

ALMA

Nawrız Japaqov sózi

Alimjan Xalimov muzıkası

Allegro

Bağ - i - shin - de tur al - ma, Dey-di o - nı ma zalı - li

Qol - dı soz- sam al - ma - ęa, Bol - may - man-ba ja - za - lı?

Kóz al - dım-da kún sa - yın, Me - ni ó - zi - ne tar - ta - dı

Kór - gen sa - yın al - ma - nı Mu - hab - ba - tım

ar - ta - dı ar - ta - dı

KAPALAK VA KAMALAK

N. Narzullayev sózi

N. Norxo'jayev muzikasi

Shadli

Gul - ga qo'-nib ka - pa - lak.
qa-no-ti-ni o'y - na - tar. Ko'k- da chaq-nab ka-ma - lak,
yet-ti rang-da raqs - e - tar Gul - ga Ka - pa -
lak - jon, ka - pa - lak, sen ham men - day sho'x - mi - san?
Uy - da yol-g'iz o'l - ti - rib, Ze-ri-kish-ga yo'q -mi-san?
Ka - pa, Ze - ri - kish - ga yo'q - mi - san?

Gulga qo'nib kapalak,
Qanotini o'ynatar.
Ko'kda chaqnab kamalak,
Yetti rangda raqs etar.

Kapalakjon kapalak,
Sen ham menday
sho'xmisan?
Uyda yolg'iz o'ltirib,
Zerikishga yo'qmisan?

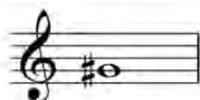
Alteraciya belgileri

Muzıkada alteraciya degende biz seslerdi ózgertti-riwdi túsinemiz. Demek, tiykarǵı seslerdiń kóteriliwi hám páseyiwi alteraciya dep ayıladı. Alteraciya tómendegi belgiler arqalı ańlatıladı:

Diyez # – sestıń bálentligin 0,5 tonga kótereddi;

do-diyez

sol-diyez

fa-diyez

Bemol b – sestıń bálentligin 0,5 tonga túsiredi;

mi-bemol

si-bemol

Bekar ♮ – kóteriw hám páseyttiriw belgilerin biykar etedi.

fa-diyez fa-bekar

si-bemol si-bekar

1. «Alma» qosıǵınıń avtorı kim?
2. Kompozitor A.Xalımov dóretiwshiligi haqqında aytıp beriń.
3. «Kapalak va kamalak» qosıǵın yadlań.

TÓRTINSHI SHEREK

XALÍQ SAZ-ÁSBAPLARÍ

1–2-sabaqlar. TARLÍ SAZ-ÁSBAPLAR

Ózbek hám qaraqalpaq xalıq saz-ásbapların úsh túrge bólip qarawǵa boladı:

- A. Tarlı ásbaplar;
- B. Úpleme saz-ásbapları;
- D. Urma saz-ásbapları.

Tarlı saz-ásbaplarda ses shıǵarıw ádisleri túrlishe. Máselen, duwtar hám dombıra sazları shertiledi. Tanbur tarları bolsa kórsetkish barmaqqa kiyiletuǵın arnawlı úskene – «noxun» (metaldan islenedi) járdeminde shertiledi.

Duwtar

Tanbur

Qanun ásbabı da barmaqlarğa kiyiletuğın arnawlı noxun járdeminde tırnap shertiledi.

Qanun

Qashqar rubabı, awǵan rubabı, ud sıyaqlı saz-
ásbaplar mizrab (mediator) járdeminde shertiledi.

Qashqar rubabı

Awǵan rubabı

Ud

Ud

Tarlı saz-ásbaplardı arnawlı tartqısh (kámansha) járdeminde de shertiw múmkin. Sato, girjek, qobız – mine, usınday tarlı-tartqıshlı ásbaplardan sanaladı.

Girjek

Sato

Qobız

Chań saz-ásbabı eki shóp járdeminde urıp hám tirnap shertiledi.

Chań

Qádirli balalar!

Eger itibar bergen bolsańız qobız, duwtar, rubab, girjek hám chań qusağan burinnan ózlerińizge tanıs saz-ásbaplarınıń atların bilesiz. Onıń sebebi bul sazlar basqa da shıǵıs xalıqlarında sonıń ishinde, qaraqalpaqlarda da gezlesedi. Biraq, bul

Qobız

sazlar hárbir xalıqta milliy ózgeshelikke, yaǵnıy, ózinshe kóriniske, tembrge, dúziliske iye bolıp keledi. Máselen, qaraqalpaqsha qobız sırtqı kórinisine qaray eki túрге bólinedi. Dástesi menen shanaǵı bir tutas jonıp islengen birinshi túri. Dástesi menen shanaǵı bólek soǵılıp, bir-birine kiygizilip shertiletuǵın ekinshi túri qurama qobız jiyi gezlesedi.

Qaraqalpaqsha qobızdıń tembri de ayırıqsha bolıp keledi. Jırawlar qaraqalpaq qobızın ǵazdıń dawısına megzetedi. Shayır Ibrayım

Yusupov ta óziniń «Qobız» atlı qosıǵında:

Qaytqan ǵazday ǵańqıldaǵan únińe,
Shadlıq quyǵan jańa turmıs dúnyası, – dep táriyip-legen edi.

Qobızdıń dúzilisi

1. **Bası** – eki qulaq jaylasatuǵın jeri;
2. **Sabı** – eki tar ótip, barmaq basatuǵın jeri;
3. **Shanaǵı** – ses shıǵatuǵın, ishi quwıs gewdesi;

4. **Quyriqı** – shanaqtıń teri menen qaplanǵan bólegi. Ol jırawlar tilinde bóri tumsıq yamasa qus tumsıq dep ataladı;

5. **Tiyek** – shanaqtıń teri menen qaplanǵan bólegi ústinde jaylasqan, eki tardı kóterip turatuǵın bir bólek suwqabaq bólegi;

6. **Tartqısh** – qobız tarlarına kese júrgizilip ses shıǵaratuǵın, qıl tartılǵan shıbıq (kámansha).

Qaraqalpaq

duwtarı – alqımına súyekten qoyıp, naǵıs oyılǵanlıqtan, alamoynaq duwtar degen at

Qaraqalpaqsha duwtar

alǵan. Qaraqalpaqsha duwtardıń da 2 túri bar. Biri — qazba, biri — qurama (yamasa qabırǵalı) duwtar. Dawısı sıńǵırlap shıǵatuǵın qazba duwtar sazandelerdiń saz shertiwine á sirese, qolaylı bolsa, gúmbirlegen dawısqa iye qurama duwtar baqsılardıń qosıq namaların atqarıwına júdá qolaylı.

Ózbekshe «Ajam II (taronasi)», qaraqalpaqsha «Gulpaq» hám «Tolǵaw» namaların tıńlap, qaysı saz ásbabında atqarılǵanlıǵın anıqlań.

AJAM II (taronasi)

Ortasha tez

GÜLPAQ

Qaraqalpaq xalıq naması

Ortasha

TOLǴAW

Qaraqalpaq xalıq naması

Tez

AQ QOYAN

Ğalim Seytnazarov sózi

Ğayıp Demesinov muzıkası

Jeńil, tez

Aq-qo-yan-aw aq-qo-yan U-zın qu-laq saq qo-yan Toq-ta us-lap
Qa-sha ber-me qı-ya-ğa OI ó-zi-ńe kóp zı-yan
a-la-yın Sóy-tip ot-jem sa-la-yın A-lıp ba-rıp úyim-de Jaqsılap qara-
wıl-la-yın A --- A - Toq-ta us-lap
a-la-yın Sóytip ot-jem sa-la-yın A-lıp barıp ú-yim-de Jaqsılap qara-
wıl-la-yın Aq qo-ya-naw aq qo-yan U - zın qu-laq saq qo-yan
Qa-sha ber - me qı-ya-ğa OI ó - zi - ńe kóp zı-yan.

Aq qoyan-aw aq qoyan,
Uzın qulaq saq qoyan,
Qasha berme qıyağa,
OI ózińe kóp zıyan.

Toqta uslap alayın,
Sóytip ot-jem salayın,
Alıp barıp úyimde,
Jaqsılap qarawıllayın.

QOBÍZ HAQQÍNDA RÁWIYAT

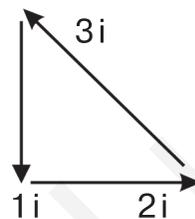
Qorqıt ata (shama menen VIII–IX ásirler)

Qorqıt ata aǵashtan qobız soǵıp, saz shertiwdi árman etipti. Kóp aǵashlardı jonıp islese de, nátiyje shıqpaptı. Qorqıt atanıń aǵash jonıp otırǵanın shaytanlar kórip, oǵan «qobızıńdı kórset» dese de, ol kórsetpey jasırdı. Sóytip, Qorqıt ata toǵaydan shıǵıp baratırǵan kisi qusap, putalıqqa jasırınıp, shaytanlardıń sózin tırlaptı. Shaytanlar ol haqqında: «Qorqıt ata ájayıp isti baslaǵan eken. Biraq, aqırına jetkere almaptı. Eger de ol toǵaydaǵı dońız súykenip quwraǵan jiyde aǵashınan qobızdı jonsa, onnan tostaǵan shıǵarsa, tostaǵandı baqırawıq túyeniń moyın terisi menen qaplasa, oǵan kisnewik attıń quyırǵınan alıp qıl taqsa, qumlıqta, tawda ósetuǵın sasıq quwraydıń shiresinen alıp qılǵa jaqsa, góne qabaqtan jonıp tiyek salsa, júdá shıqqısh ásbap bolar edi». Bul sózlerdi esitken Qorqıt ata dárhal izine qayıp, shaytanlardan esitkenindey etip saz-ásbap islegen eken. Qorqıt ata qobızda hár túrli ájayıp namalardı shertip, onıń járdeminde qosıqlar aytıp júre beripti. Mine, sol-sol eken, Qorqıt ata qobız shertetuǵın, termeler, tolǵawlar hám dástanlar aytatuǵın jirawlardıń piri bolıptı.

(Qallı Ayımbetovtıń «**Xalıq danalıǵı**» kitabınan)

3/4 ólshemi

3/4 ólshemi ortasha tempte atqarilatugin muzikalıq shıǵarmalarda qollaniladı. Bul ólshemniń joqarıdaǵı «3» sanı bir takt ishinde úsh úles bar ekenligin, tómen degi «4» sanı bolsa sol úleslerdiń hár biriniń shereklik notaǵa teń ekenligin ańlatadı. Bul jerde úsh úlestiń birinshi úlesi kúshli, ekinshi hám de úshinshi úlesleri kúshsiz bolıp keledi.

3/4 ólshemine dirijyorlıq etkende oń qol háreketi tómen degishe boladı: «1 i» degende – qol joqarıdan páske túsedı, «2 i» degende – qol pásten ońǵa háreketlenedi hám «3 i» degende – ońnan joqarıǵa kóteriledi.

- ?! 1. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq saz-ásbapları neshe toparǵa bólinedi?
2. Urıp shertiletugin tarlı ásbaptıń atın aytırıń.
3. 3/4 ólshemine dirijyorlıq qılın.

3–4-sabaqlar. ÚPLEME SAZ-ÁSBAPLARI

Dástúrlık xalıq bayramların, seyillerin hám toy-merekelerin kárnay-sırnay, dáp jáne naǵaralarsız kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Sebebi, bul saz-ásbapları shadlı kúnlerdiń derekshisi sıpatında xalıqtıń ruwxıy turmısınan orın alǵan.

Sırnay (surnay)

Kárnay

Bulardan tısqarı jáne nay, qosnay, sıbızgı, balaman, shıńqobız sıyaqlı úlep shertiletuǵın saz-ásbapları da bar.

Shıńqobız

Nay

Qosnay

Sıbızgı

Balaman

⦿ **Úpleme saz-ásbaplarında namalar tıńlań.**

CHAMANDAGUL

Ózbek xalıq qosıǵı

Shadlı

Cha-man - da - gul o - chi - lib - di - yo cha - kang - ga taq,
 cha - kang - ga. Biz - ning hov - li yo' - lin - giz,
 chin - ni bax - mal to' - nin - giz, Cha - man - da - gul
 o - chi - lib - di - yo cha - kang - ga taq, cha - kang - ga.

BAHOR

Z. Egamberdiyeva sózi

Sh.Yormatov muzıkası

Áste

Bir bi - ri - ga ye - tol - may Soy - lar cho - pib
 char - cha - di. Qu - von - chin ber - ki - tol - may, Qush - lar ham cha -
 pak chal - di. cha - pak chal - di. Qu - yosh ham bu - lut
 bi - lan O' y - nay - di be - kin ma - choq Qo - lish - may tur -

na - lar - dan. U - cha - yap - miz ar-g'im-choq. Bo-dom gul-la -
 sa bir-dan. Ko'-rib hay - ron qo-la - man, Bu-vim - dan eng
 bi - rin - chi Men su-yun-chi o-la - man, o - la - man.
 Xur-sand bo'-lib da - raxt - lar, Qo'-lin ko'k-ka cho' - za - di.
 Qal-dir-g'och qayt-gan payt-lar, Me-ning bo'-yim o' - sa - di,
 bo'-yim o' - sa - di. Bir - bi - ri - ga ye - tol - may,
 Soy - lar cho - pib char - cha - di, Qu - von - chin ber -
 ki-tol - may, Qush-lar ham cha-pak chal - di, cha-pak - chal - di

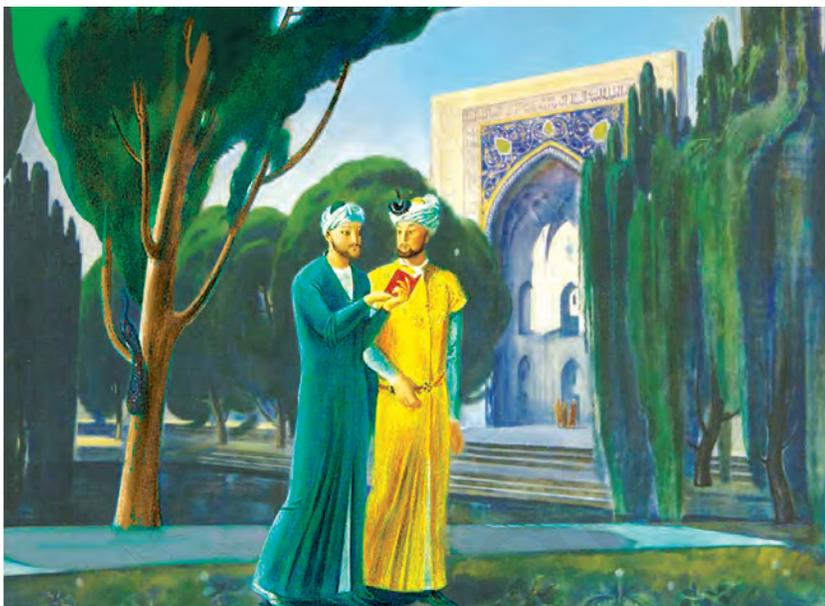
NAY HAWAZÍ

Sultan Xusayn Bayqara kóp waqtın ań awlaw menen ótkerer eken. Kúnlerden bir kúni ol ań awlawda júrip júdá sharshaptı. Shatırına qayıp: «Men uyqılamaqshıman!» – deпти. Heshkim úndemeпти. «Men uyqılamaqshıman!» – deпти jáne. Heshkimnen saza shıqpaptı. «Men uyqılamaqshıman!», – deпти jáne Xusayn Bayqara. Xızmetkerleri oyaq-buyaqqa juwırıp sharap ákelse, ishpeпти, kánizlerden kirgizse sultan quwıp salıptı. Sárdarlar sultandı uyqılatamız dep ózlerin otqa-shoqqa ursa da, qollarınan hesh nárese kelmeпти.

Sultan gázeplenip, ashıw menen atına miniпти de, qaytqanımsa sharasın tappasańız, hámmeńizdi darğa asaman, dep jáne ań awlawğa shıǵıp ketipti. Wázirler oylay-oylay, bul mashqalanı házireti Nawayıdan basqa hesh kim sheshe almaydı, dep shayırğa shabarman jiberipti. Nawayı jumısım kóp, dep ańǵa shıqpaǵan edi. Shabarman barıp Nawayıǵa bar gáпти aytıptı. Nawayı gáp nede ekenligin dárriw ańlap, Nayshı baba degen ataqlı nayshını ózi menen birge alıp, Xusayn Bayqaranıń aldına barıptı. Awxananıń ortasına qurılǵan «Sultan otaw»ǵa nayshını kirgizip jiberip, ózi basqa bir otawǵa jaylasıptı. Nayshını kórgen Xusayn Bayqara quwanıp ketip:

– Men jaqsı kórgen namanı shert, bir dem alayın, júdá taliqtım, – deпти.

Nay tilge kirip bozlaǵan eken, sultan uyqıǵa ketkenin bilmey de qalıptı. Tań atar aldınan nay jáne

«Alisher Navayı hám Xusayn Bayqara»
Xudojnik **Sadulla Abdullaev.**

tilge kırıptı. Sultan uyqıdan tetik oyanıptı. Xızmetkerlerinen soraptı:

– Nay sesti menen uyqılap, nay sesti menen oyanıwımdı kim taptı? Ayt, sıylıqlayman.

– Házireti Navayı, – dep juwap beriptı xızmetker.

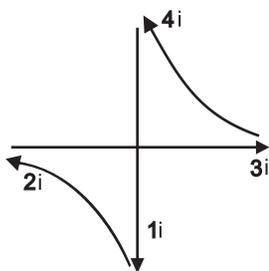
– Dostım Alisher? Qáne ol, tez kelsin, – depti Sultan Xusayn quwanışı qoynına sıymay.

Sultannıń jasawılları Navayıǵa bul xabardı jetkerip, Xusayn Bayqara shaqırıp atırǵanlıǵın aytıptı.

– Bárekella! Raxmet! Keshe-kúndiz bereketim ózińseń, dostım, – dep Xusayn Bayqara Navayını izzet-húrmet penen qarısı alıptı.

4/4 ólshemi

4/4 ólshemi gimn, qosiq, marsh hám basqa muzikalıq shıǵarmalarda qollanıladı. Bul ólshemniń joqarǵı «4» sanı bir takt ishinde tórt úles bar ekenligin, tómendegi «4» sanı bolsa sol úleslerdiń hárbiriniń shereklik notaǵa teń ekenligin ańlatadı. Bul jerde tórt úlestiń birinshi úlesi kúshli, ekinshi úlesi kúshsiz, úshinshi úlesi sál-ǵana kúshli hám de tórtinshi úlesi kúshsiz bolıp keledi.

4/4 ólshemine dirijyorlıq etkende oń qol háreketi tómendegishe boladı: «1 i» degende – qol joqarıdan páske túsedı, «2 i» degende – qol shepke háreketlenedi, «3 i» degende – ońǵa hám «4 i» degende – joqarıǵa kóteriledi.

5–6-sabaqlar. URMA SAZ-ÁSBAPLARÍ

Ózbek hám qaraqalpaq xalıqlarınıń mádeniy tariyında dáp, naǵara, dawıl, qayraq, zang qusaǵan birqansha urma saz-ásbapları payda bolǵan. Bul saz-ásbaplarında ayırıqsha kórkemlik áhmiyetke iye ritmikalıq dásler (usıllar) shertilgen hám de dáslerdi shertiw arqalı basqa saz-ásbaplarǵa qosılǵan.

«Dás» sózi parsı tilinen alınǵan bolıp, onıń mazmunında ózgermey tákirarlanıp turıwshı ritmikalıq dúzilme (formula) hám usı tiykarda namanıń atqarılıw tezligin basqarıp turıw túsiniledi. Hár túrli urmalı ásbaplarda shertiletuǵın ritmikalıq dásler (usıllar) xalqımız mádeniyatında uzaq ótmishten beri belgili.

Soniń ishinde, bir qalıpte tákirarlanıwshı ritmikalıq dásler ertede ótkizilgen ań awlaw barısında awızbirshilikli túrde bir tártip penen ótkeriwge xızmet qılğan bolsa, toy-mereke, seyil hám basqa da xalıq bayramlarına kóterińki ruwx baǵıshlaytuǵın áhmiyetli faktorlardan biri bolǵan.

Dáp

Nağara

Qádirli balalar!

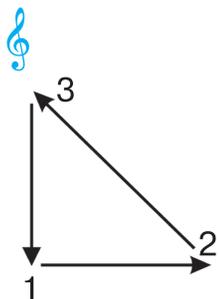
Joqarıda ayılǵan sırnay, nay, balaman, shıńqobız sıyaqlı úplep shertiletuǵın saz ásbapları hám dáp sıyaqlı qaǵıp shertiletuǵın urmalı saz-ásbaplardıń ózgeshe túrleri qaraqalpaq xalqında da házirgi kúnde keń qollanıladı. Máselen, sırnaydıń qamıs sırnay, saz sırnay qusaǵan túrleri bar.

Ótmishte qaraqalpaqlar arasında jawingerlik yama-sa jarshı (jar salıwshı) saz-ásbapları sanalǵan kárnay, sırnay, shındawıl, dabil, nağara sıyaqlı sazlar da bolǵan. «Alpamıs», «Qoblan», «Er Shora» qusaǵan dástanlardaǵı:

Altın kárnay, gúmis sırnay,
Tartıldı maydan ishinde, –
degen qatarlar bunıń ayqın dálili boladı.

⊙ Urmalı saz-ásbaplarında shertilgen namalardan tıńlań.

3/8 ólshemi

3/8 ólshemi tez tempte atqarılatuǵın muzikalıq shıǵarmalarda qollanıladı. Bul ólshemniń joqarǵı «3» sanı bir takt ishinde úsh úles bar ekenligin, tómen-degi «8» sanı bolsa sol úleslerdiń hár-biriniń segizlik notaǵa teń ekenligin ań-latadı.

Bul jerde úsh úlestiń birinshi úlesi kúshli, ekinshi hám de úshinshi úlesleri kúshsiz bolıp keledi.

BOLALIK

Dilnur sózi

X. Hasanova muzıkası

Shadlı

Qan-day go' - zal shi - rin - dir bo - la - lik,

Un-da biz-lar do - i - mo qo - lay - lik.

Qu - vonch-lar - ga o - lam - ni to'l - di - rib,

Er-tak-lar-da vur-dan-dek bo'-lav-lik.

Qu-yosh ham nur so-char biz-lar-ga,

Sho'x-sho-don o'-g'i-lu qiz-lar-ga.

Os-mon-ning bag'ri-da yay-ray-lik,

bor bo'l-sin bo-la-lik.

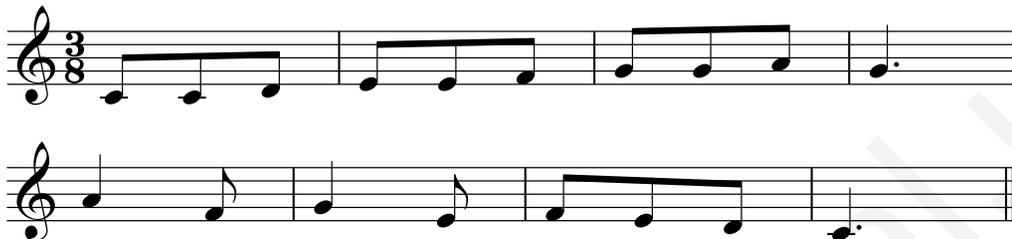
Qanday go'zal, shirindir bolalik,
 Unda bizlar doimo qolaylik.
 Quvonchlarga olamni to'ldirib,
 Ertaklarda yurgandek bo'laylik.

Naqarot:

Quyosh ham nur sochar bizlarga,
 Sho'x-shodon o'g'il-u qizlarga.
 Osmonning bag'rida yayraylik,
 Bor bo'lsin bolalik.

Quvontirib ko'zlarni o'ynaymiz,
 Tabassumsiz hech kimni qo'ymaymiz.
 Biz bor yerda kattalar zerikmas,
 Xursand qilib barchani to'ymaymiz.

- ?! 1. Qanday uralı saz-ásbaplardı bilesiz?
 2. «Bolalik» qosıǵın yadlań hám onıń avtorların aytıń.
 3. Tómenдеgi nota mısasındaǵı kúshli úleslerdi anıqlań.

DÁP (Doira)

Áyyemgi zamanlarda bir mámlekettiń sawdagerleri sawda islew ushın saparǵa shıǵıptı. Jolları Shóli Malik degen jerden ótedi eken. Jol júrip, jol júrse de az emes, mol júrip, Shól Maliktiń qaǵ ortasına barıp qalıptı.

Bir waqıtları ǵamlaǵan suwı tawsılıp qalıptı. Suwsızlıqtan izli-izinen sulayıp, jatıp qalıptı. Kúsh-quwat ketip, turıp júriwge dármanı qalmaptı. Kárwanda bir jigit te bar eken. Ol óziniń mesinde qalǵan aqırǵı suwın joldaslarınıń awızlarına tamshılatıp-tamshılatıp quyıp shıǵıptı. Adamlar sál ózine kelipti, báribir, ıssıdan jáne shóllegenlikten jolǵa túsiwge jaramaptı. Sonda baǵanaǵı jigit oylap-oylap, suwdan bosaǵan mesti jarıp, arbanıń dóńgelegine jalpaǵına tartıp baylaptı. Soń quyashqa qaratıp qoyıptı. Dóńgelekke tartılǵan teri quyashta ábden qızǵan soń jigit onı «taka-tum»latıp ura baslaptı. Shıqqan seske ózi qunıǵıp, jáne qattıraq «taka-

tum»lata beripti. Bara-bara oni sonshelli uradi, ásbaptırń sesi pútkil shólistandı lárzege keltiripti. Hayran qalarlıq bul sesten adamlar ózine kelip, qıymılday baslaptı. Olarda kúsh-quwat payda bolıptı. Al ses álemdi jańgırtıp, barxan-nan barxanğa¹ ótıptı. Shólistanlıqtırń arǵı shetinde ketip baratırǵan basqa bir kárwandaǵılardıń qulaǵına jetipti. Kárwandaǵılar: «Kárwan apatshılıqqa ushıraptı, bolmasa bunday dawıs shıǵarmaǵan bolar edi. Járdemge shaqırıp atır,

barıwımız kerek», – dep jetip kelipti. Suw berip, apatqa ushıraǵan sawdagerlerdi ózleri menen sawdaǵa alıp ketipti. Sol-sol eken, dáp «baka-baka-bum, taka-taka-tum» dep ses shıǵara baslawdan adamlarda tetiklik, jedellik, jigerlilik keypi oyanar eken.

(«**Ózbek asotirlari, hikmatlari, rivoyatlari**» kitabınan)

¹Barxan – sahralarda samalda kóship júretuǵın tóbeshek qumlar.

7-8-sabaqlar. **KOMPOZITOR ÁBDIREYIM SULTANOV**

Ábdireyim Sultanov
(1930–1992)

Ábdireyim Sultanov xalqımızǵa belgili kóp ǵana yoshlı, tásirli qosıqlardıń avtorı. Ol Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen kórkem-óner ǵayratkeri, ataqlı kompozitor, dirijyor, belgili ustaz sıpatında keńnen tanıldı.

Á.Sultanov 1930-jılı Shımbay qalasında tuwıldı. Jaslayınan saz-sáwbetke qızıqtı. Úlkeye kele ol Tashkent mámleketlik konservatoriyasında belgili ustazlardan tálim aldı. Á.Sultanov uzaq jıllar dawamında Muzikalı drama hám komediya teatrınıń bas dirijyori, filarmoniyalıq orkestrdiń bas dirijyori, kompozitorlar awqamınıń baslıǵı lawazımlarında xızmet etti.

Á.Sultanov kópǵana janlarda shıǵarmalar dóretti. Máselen, xor hám orkestr ushın «Bozataw» syuitası, «Qaraqalpaqsha rapsodiya», birqansha dramalarǵa muzıkarlar, pyesalar, qosıqlar jazdı. Ásirese, onıń ullı qaraqalpaq klassik shayırları Ájiniyaz qosıqlarına jazǵan dúrkin namaları xalqımızǵa keńnen málim. Kompozitor siz áziz balalar ushın arnap «Inime», «Alma», «Sabırdıń ádeti», «Quslar biziń dostımız», «Báhár kelgende» qosıqların jazdı. Á.Sultanov barlıǵı bolıp 300 ge jaqın shıǵarmalar jazıp qaldırdı.

INIME

Xojabek Seytov sózi

Ábdireyim Sultanov muzikası

Allegro

Canto

Suw boyında

i-nim-niń Oy na-ğa-ni ta-ma-sha Kóp ó-ner-di ó-zin-she

Oy-la-ğa-ni ta-ma-sha Men shof yorman dey-di ol Sóy-le-ge-ni

ta-ma-sha To-pi-raq-tan gey-de ol Soq-qan bo-lar qa-la-sha.

A - a a a a M - - -

1. 2.

A - - -

YOZ YAXSHI

P. Mo'min sózi

D. Zokirov muzikasi

Ortasha tez

Yoz - ke - zar yash - na - gan e - lim
Qush - la - rim say - ra - shar, qay - na

da, yoz zav - qi ti - lim - da,
shar, bu - loq - lar shi - vir - lar,

di - lim - da.
shil - di - rar.

Yoz yax - shi, yoz yax -

shi, yoz yax - shi, yoz yax - shi!

Yoz kezar yashnagan elimda,

Yoz zavqi tilimda, dilimda.

Qushlarim sayrashar, qaynashar,

Buloqlar shivirlar, shildirar:

Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

Quyoshday mehnatim qudrati,

Pahlavon xalqimning sur'ati,

Yurtimni bezagan, qaranglar,

Yoz kuyi har yonda jaranglar:

Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

 Tómendegi misaldı 2/4 takt ólshemine dirijyorlıq qılıp, notalarǵa qarap aytıń:

JIYDA

P. Polatov sózi

X. Polatov muzıkası

Asıqpay

Jiy - da - jiy-da, jon jiy- da. Chi - lon jiy- da, non jiy-da,
Jon - ga da-vo a - sal - san, do- ri - dar-mon, qon jiy-da.

 Tómendegi misalda qanday alteraciya belgileri qollanılǵanlıǵın anıqlań:

OLMANI OTDIM

Ózbek xalıq naması

Házildálkek

BEKKEMLEW USHÍN TAPSÍRMALAR

1. Qaysı qatarda «Bayram hám salt-dástúr qosıqları» durıs kórsetilgen?

- «Lapar», «Oh, layli», «Qar jawdı».
- «Yor-yor», «Kelin salom», «Háwjar».
- «Háyyiw», «Yalla».

2. Baqsılar qanday qosıqlardı atqaradı?

- Laparlardı.
- Dástanlardı.
- Háyyiwlerdi.

3. Yaramazan aytımları qashan aytiladı?

- Toy-merekelerde.
- Ramazan ayında kún batqanda.
- Nárestelerdi uyqılatıw maqsetinde.

4. Ózbek xalıq ayaq oyınları qaysı qatarda durıs kórsetilgen?

- «Kamarinskaya», «Gopak», «Bulba».
- «Lazgi», «Dilxiroj», «Tanavor».
- «Polka», «Mazurka», «Shaǵala».

5. Tóمندegi sorawlarǵa tiykarlanıp, kletkalardı toltırın.

1.						Q				
						O				
						2. S				
						3. N				
4.						A				
5.						Y				

- Úpleme saz-ásbabı.
- Úpleme saz-ásbabınıń bir túri.
- Úpleme saz-ásbabı.
- Urma saz-ásbabı.
- Úpleme saz-ásbabı.

BILIP QOYÍN!

1. Qosıq aytqanda bas hám deneni tuwrı tutıń.
2. Qosıq aytqanda demıńizdi únemlep isletıń.
3. Qosıqtıń sózlerin anıq aytıń. Bunda únli dawıslardı sozıńqırap, únsiz dawıslardı bolsa qısqa aytıwǵa háreket etiń.
4. Qosıqtıń sózlerin túsiniń, onıń mánisine sáykes atqarıń.
5. Kópshilik bolıp qosıq aytqanda basqalardıń da dawısına itibar berip, olarǵa únles bolıp aytıwǵa umtılıń.
6. Qosıq aytqanda yamasa onı úyrenip atırǵanda muǵállimińizdiń kórsetpelerine ámel etiń.

MUZÍKA SÓZLIGI

Aytım – hawaz benen aytilatuǵın barlıq muzikalıq shıǵarmalardıń ulıwmalasqan atı.

Awǵan rubabı – tarlı saz ásbabı bolıp, ol mızrab (mediator) járdeminde shertiledi. Onıń shanaǵı shuqır oyılǵan hám teri menen qaplanǵan boladı. Úlken hám juwan dástesinde tórt baylam perdesi bar. Dástesiniń joqarǵı bóleginde 6 yamasa 7 qosımsha («xas») perdeleri de boladı. Afgan rubabınıń baslı 5 tarında nama shertiledi. Sonday-aq, onıń qaptal tárepinde 10-11 járdemshi qaptalındaǵı qulaǵında tarları da bolıp, olar jańǵırıq xızmetin atqaradı.

Balaman – tut ağashınan islengen sırnayğa uqsas saz-ásbabi. Biraq, sırnaydan kishirek, úpleytuğın jeri sibızğığa uqsap tilsheli bolıp keledi.

Bastakor – ózbek hám tájik mádeniyatında awizeki professional muzıkalıq shıǵarmalar (maqom, ashula, katta ashula hám t.b.)dı dóretiwshi qosıqshi yamasa sázende.

Dáp (ózbekshe – doira yamasa childirma) – urmalı ásbaptıń gárdishi (dóńgelegi) júzim, erik yamasa ǵoza ağashlarınan islenip, bir tárepinen buzaw (yaki kiyik, eshki) terisi menen qaplanadı. Dóńgeleginiń ishki tárepine 40 tan aslam temir shıńıldawıqlar taǵıladı.

Duwtar – eki tarlı qaǵıp (tırnap) shertiletuğın saz-ásbap. Tut, erik yamasa ǵoza ağashlarınan islenedi. Dástesine 13-14 dana jipekten perde baylanadı.

Dombıra – qazaq hám ózbek xalqınıń milliy saz-ásbabi bolıp, duwtar sıyaqlı eki tarlı bolıp keledi. Ózbekshe dombıranıń dástesi perdesiz, qazaqlarda perde baylanǵan boladı.

Kárnay – mistan islengen úpleme ásbap bolıp, uzınlıǵı 2 m hám onnan da uzın bolıwı múmkin. Onıń almali-salmalı (jıynalmalı) túrleri de bar. Alıp júriwge ońay bolıwı ushın 3 bólekke bólinedi. Kárnayda barmaqlar menen basılatuğın tesikler bolmaydı. Kúshli hám juwan sesli bolǵanlıǵı ushın, kóbinese «jar salıw» xızmetin atqarǵan. Ansambl quramında shadlıq sezimlerin oyatadı.

Kompozitor (lat.compositor – dóretiwshi, dúziwshi) – Batis Evropa muzıka mádeniyatında júzege kelgen

muzika dóretiwshiligi. Tiykarınan, opera, simfoniya, sonata, balet, oratoriya sıyaqlı kóp dawıslı muzika janrlarında shıǵarmalar dóretiwshi adam.

Naǵara – ılaydan túbekke uqsatıp islenedi hám jaqsılap otta pisiriledi. Shanaǵı kiyik (yamasa basqa haywan) terisi menen qaplanadı. Naǵaralar gewdesine qaray úlken (dul naǵara), ortasha (kós naǵara) hám kishi (rez naǵara) sıyaqlı túrlerge bólinedi.

Sato – tarlı-tartqıshlı saz-ásbabı. Tut aǵashınan oyıp islengen shanaǵı hám uzın dástesi menen tanburǵa júdá uqsap ketedi.

Sıbizǵı – ápiwayı qamıstan islengen úpleme ásbap. Úpleytuǵın tárepinen juqa tilshe tilingen hám ústi tárepinen barmaq basatuǵın 3 dana tesikshe oyılǵan boladı.

Sırnay – erik yamasa ǵoza aǵashınan oyıp islenedi. Ústi betinde 7, astı betinde 1 dana tesikshesi bar. Sırnayda ayaq-oyın namaları, xalıq arasında keń taralǵan belgili qosıqlardıń namaları hám de maqomlardıń «surnay jolları» oynaladı. Ansambıl quramında da sırnay namanıń baslı jolın shertedi.

Tanbur – tarlı saz-ásbabı bolıp, tut aǵashınan islenedi. Uzın dástesinde 16 dana baylamlı perdeleri bar. Shanaǵınıń qaqpasına shópten 4 dana («xos») qosımsha perde jelimlengen boladı. Tanburdıń tarlarınıń sanı 3 ten 6 ǵa shekem bolıwı múmkin. Házirgi kúnde 3-4 tarlı tanbur qollanıladı. Tarlar noxun járdeminde shertiledi.

Ud – tarlı-qaǵıp shertetuǵın saz-ásbaplardıń eń eskilerinen biri bolıp esaplanadı. Ol tanbur hám

duwtardan óziniń almurt tárizli úlken shanaǵı hám perde baylanbaǵan kelte dástesi menen ayırılıp turadı. Ud sazında 11 tar bolıp, olardıń besewi juplasıp kelse, birewi tómengi juwan ses ornında qollanıladı.

Chań – tarlı-urma saz-ásbabı bolıp, onda barlıǵı bolıp 40 tar boladı. Olardan 13 i úsh jup tarǵa birlesip kelse, bir tarı tómengi juwan tarǵa bólinedi. Házirgi dáwirde qollanılatuǵın zamanagóy chańda úsh qatardan tartılǵan 75 dana tarı bar. Chań tarları eki tayaqsha járdeminde urıp yamasa tırnap shertiledi.

Qanun – tarlı tırnap shertiletuǵın saz-ásbabı bolıp, kórinisinen shańniń dál ózi. Biraq, chańnan ayırmashılıǵı sonda, onıń aǵashtan islengen qaqpasınıń belgili bólegi teri menen qaplanıp, onıń ústine tiyek ornatılıp, ishekten 24 dana úshewlik tarlar esiledi.

MAZMUNÍ

Sóz basi	3
Ózbekstan Respublikasınıń mámleketlik gimni A.Oripov sózi, M.Burhonov muzıkası.....	4
Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik gimni I.Yusupov sózi, N.Muxameddinov muzıkası.....	6

BIRINSHI SHEREK

Xalıq aytım namaları

1-sabaq. Watanımızdı jırlaymız	8
Ápiwayı muzıkalıq formalar. Kuplet forması.	9
2-3-sabaqlar. Xalıq qosıqları. Lapar.	10
Oyjon. Ózbek xalıq lapar-qosıǵı	11
Aq terek pe, kók terek? T.Mátmuratov sózi, Ǵ.Amaniyazov muzıkası.....	12
Hákke qayda?.....	14
Muzıkasınıń tásirli bayanlaw usılları.....	15
4-5-sabaqlar. Yalla.....	15
Yallama yorim. Ózbek xalıq yallası.....	16
Shaftolıǵa savolim. P.Mómin sózi, N.Narxojayev muzıkası..	17
Dás (Usul)... ..	18
6-7-sabaqlar. Yaramazan dástúri aytımları.....	19
Yaramazan.....	19
Nisholda. R.Tolib sózi, D.Amanullaeva muzıkası.....	20
Dinamikalıq belgiler.....	21
8-sabaq. Besik jırları... ..	22
Háyyiw balam. Qaraqalpaq xalıq qosıǵı.....	22
Háyyiw V.Mocart muzıkası.....	23
Besik jırı. N.Tóreshova sózi, M.Jiemuratov muzıkası.....	24
Háyyiw haqqında ráwiyat.....	26
9-sabaq. Balalar xalıq oyın-qosıqları.	27
Yomǵ'ir yog'aloq. Ózbek xalıq qosıǵı.....	28
Oq terakmi, kók terak. Ózbek xalıq qosıǵı.....	28
Gúllerim. T.Qabulov sózi, Ó.Allanazarov muzıkası.....	29
Lad. Do-major tonallıǵı.....	30

EKINSHI SHEREK

Xalıq qosıqları hám ayaq oyunları

1-sabaq. Xalıq qosıqları.....	31
Qosıq. Oh, layli. Ózbek xalıq qosıǵı.....	32
Qánigeler bolamız. Ó.Xojaniyazov sózi, «Jarganat» namasına.....	33
Lya-minor ses qatarı.....	33
2-3-sabaqlar. Xalıq ayaq oyunları.....	34
Shaǵala. Qaraqalpaq xalıq oyun-qosıǵı.....	35
Kamarinsha (Камаринская).....	35
Gopak.....	36
Bulba. Belarus xalıq oyun-qosıǵı.....	37
Vatan. X. Rahmat sózi, X. Hasanova muzıkası.....	37
Tonika.....	39
4-5-sabaqlar. Miynet qosıqları.....	39
Xo'p hayda. Ózbek xalıq qosıǵı.....	40
Urchuq. Ózbek xalıq qosıǵı.....	41
Yaxshi bola. P.Mo'min sózi, N.Norxo'jayev muzıkası.....	42
Turaqlı hám turaqsız sesler.....	43
6-7-sabaqlar. Toy salt-dástúr qosıqları.....	44
Surnay navosi. Ózbek xalıq naması.....	45
Háwjar. Qaraqalpaq xalıq qosıǵı.....	46
Aq altın. T.Seytjanov sózi, J.Shamuratov muzıkası.....	46
Tolqın. S.Xojaniyazov sózi, J.Shamuratov muzıkası.....	48
Kulcha non. P. Mo'min sózi, I. Hamroyev muzıkası.....	50
Bekkemlew ushın tapsırmalar.....	51

ÚSHINSHI SHEREK

Bayram hám máwsim qosıqları

1-2-sabaqlar. Qıs máwsimi qosıqları.....	53
«Qar jawd» Sh.Seytov sózi, Ğ.Amaniyazov muzıkası.....	54
Biz askarmiz. I. Rahmon sózi, N. Norxo'jayev muzıkası.....	54
Úshseslik.....	55
3-4-sabaqlar. Baqsıshılıq óneri.....	57
Onajonim, sog' bo'ling. M. Dadaboyev sózi hám muzıkası.....	58
Baqsı namaları haqqında ráwiyatlar.....	59
5-6-sabaqlar. Báhár máwsimi qosıqları.....	61
Nawrız bayramı qosıqları.....	61
Boychechak. Ózbek xalıq qosıǵı.....	62
Báhár keldi. Ózbek xalıq qosıǵı.....	63
Keldi nawrız bayramı. G.Nurlepesova sózi, U.Abdullaeva muzıkası.....	64

Lola. Ózbek xalıq qosıǵı.....	64
Bahorim. Yu. Rajabiy muzıkası.....	65
Qarlıǵash. M.Seytniyazov sózi, A.Qayratdinov muzıkası.....	65
7-8-sabaqlar. Báhar elshileri hám tábiyat.....	67
Arg'amchi. Ózbek xalıq qosıǵı.....	67
Qichqir, xo'rozim. Ózbek xalıq qosıǵı.....	68
Bulbulcha. M. Qo'chqorov sózi, M. Nasimov muzıkası..	69
Ton hám yarım ton.....	70
9-10-sabaqlar. Alımjan Xalimov.....	72
Alma. N.Japaqov sózi, A.Xalimov muzıkası..	73
Kapalak va Kamalak. N. Narzullayev sózi, N. Norxo'jayev muzıkası.....	74
Alteraciya belgileri..	76

TÓRTINSHI SHEREK

Xalıq saz-ásbapları

1-2-sabaqlar. Tarlı saz-ásbaplar.....	77
Qádirli balalar!.....	82
Qobızdıń dúzilisi.....	82
Ajam II (taronasi).....	83
Gulpaq. Qaraqalpaq xalıq naması..	84
Tolǵaw. Qaraqalpaq xalıq naması.....	84
Aq qoyan. Ǵ.Seytnazarov sózi, Ǵ.Demesinov muzıkası.....	85
Qobız haqqında ráwiyat.....	86
3/4 ólshemi.....	87
3-4-sabaqlar. Úpleme saz-ásbapları..	87
Chamandagul. Ózbek xalıq qosıǵı.....	89
Bahor. Z. Egamberdiyeva sózi, Sh. Yormatov muzıkası..	89
Nay hawazi.....	91
4/4 ólshemi.....	93
5-6-sabaqlar. Urma saz-ásbapları.	93
Qádirli balalar!.....	94
3/8 ólshemi.....	95
Bolalik. Dilnur sózi, X.Hasanova muzıkası.....	95
Dáp (Doira).....	97
7-8-sabaqlar. Kompozitor Ábdireyim Sultanov.....	99
Inime. X.Seytov sózi, Á.Sultanov muzıkası.....	100
Yoz yaxshi. P. Mo'min sózi, D. Zokirov muzıkası.....	101
Jiyda. P. Po'latov sózi, X. Po'latov muzıkası.....	102
Olmani otdim. Ózbek xalıq naması.....	102
Bekkemlew ushın tapsırmalar.....	103
Bilip qoyıń!.....	104
Muzıka sózligi.....	104

O'quv nashri

Oqilxon Ibrohimov, Kalmurza Kurbanov

MUZÍKA

4-sinf uchun darslik

Qayta islangan hám toliqtirilgan 7-basilimi

(Qoraqalpoq tilida)

Awdarmashi *S.Tajetdinova*

Redaktori *S. Aytmuratova*

Nota gravyor *M.Nasirov*

Kórk. red. *I. Serjanov*

Tex. red. *B. Turimbetov*

Operator *N. Saukieva*

Licenziya: AI № 108, berilgen waqti 2008-jil 15-iyul.

04.11. 2016-ji I AI NY 290 licenziyasi berilgen.

Original-maketten basiwga ruqsat etilgen waqti 26.05.2020-jil.

Formati 70x90 1/16. Kegl 14. «Pragmatika» garniturası.

Ofset usılında basıldı. Kólemi 7,0 baspa tabaq.

8,19 shártli baspa tabaq. 8,88 esap baspa tabaq.

Buyırtpa № Nusqası 13331 dana.

Óafur Óulam atındağı baspa poligrafiyalıq dóretiwshilik úyinde basıp shıgarıldı. Tashkent, 100128. Labzak kóshesi, 86.

Biziń internet mánzilimiz: www.gglit.uz

E-mail: info@gglit.uz

Ijaraǵa berilgen sabaqlıq jaǵdayın kórsetetuǵın keste

№	Оқıwshınıń atı ákesiniń atı	Оқıw jılı	Сabaqlıqtıń alıńandaǵı jaǵdayı	Класс basshı- sınıń qolı	Сabaqlıqtıń tapsırıl- ǵandaǵı jaǵdayı	Класс basshısınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Сabaqlıq ijaraǵa berilip, оқıw jılı ақırında qaytarıp аlıńanda joqarıдаǵı keste класс basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladı

Jańa	Сabaqlıqtıń birinshi ret paydalanıwǵa berilgendegi jaǵdayı
Jaqsı	Muqabası pütün, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajralmaǵan. Barlıq betleri bar. Jırtılmaǵan, betleri almasıırılmaǵan, betlerinde jazıw hám sızıqlar joq.
Qanaatlandırarlı	Muqaba jelingен, bir qansha sızılıp, shetleri qayırılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen alınıp qalıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlı qalıpне keltirilgen. Alınǵan betleri qayta jelimlengen, ayırım betlerine sızılǵan.
Qanaatlandırarsız	Muqabaǵa sızılǵan, jırtılǵan, tiykarǵı bólimнен ajralǵan yamasa pútkilley joq. Betleri jırtılǵan, betleri tolıq emes, sızıp, boyap taslanǵan. Сabaqlıqtı qayta tiklew múmkin emes.